

การศึกษาจันทกนิพนธ์ คำฉันท์ในแง่มโนทัศน์ของผู้แต่ง

คำว่า มโนทัศน์ (concept) นี้ The Encyclopedia of Philosophy กล่าวว่า เป็นศัพท์ทางปรัชญาที่เก่าแก่ที่สุดคำหนึ่ง และเป็นคำที่มีความหมายเคลือบแฝงมากที่สุดคำหนึ่งด้วย อย่างไรก็ตามก็ตี แม้คำนี้จะก่อให้เกิดความสับสนและการโต้แย้งอยู่บ่อย ๆ ก็ยังเป็นคำที่จำเป็น และอาจใช้เป็นกุญแจไขผ่านความซับซ้อนของทฤษฎีแห่งความหมาย ทฤษฎีแห่งความคิด และทฤษฎีแห่งความมีอยู่เป็นอยู่ ความหมายของคำนี้มีอาจทราบได้จากการกำหนดนิยาม แต่อาจทราบได้โดยพิจารณาจากนัยแห่งความหมายของข้อความที่มีคำนี้ปรากฏอยู่ เช่น "การมีมโนทัศน์ของสิ่งหนึ่ง" อาจอธิบายได้ว่า หมายถึง (ก) การรู้ความหมายของคำนั้น (ข) สามารถชี้ชัดในสิ่งที่เกี่ยวกับสิ่งนั้น (อาจแยกสิ่งนั้นออกมาจากสิ่งอื่น ๆ ได้อย่างโคคเค่น) หรือสามารถรำลึกถึงสิ่งนั้น (ปรากฏภาพลักษณ์หรือความคิด) ได้เมื่อสิ่งนั้นมีใ้มีอยู่ ณ ที่นั้น (ค) รู้จักธรรมชาติของสิ่งนั้น เข้าใจคุณสมบัติเฉพาะซึ่งประกอบกันเป็นสิ่งนั้นและทำให้สิ่งนั้นเป็นอยู่¹

จากคำอธิบายนี้อาจกล่าวได้ว่า มโนทัศน์เป็นความคิดรวบยอดเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อาศัยความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะ คุณสมบัติ โครงสร้าง กระบวนการ ฯลฯ ทำให้สามารถแยกสิ่งนั้นออกจากสิ่งที่ไม่ใช่สิ่งนั้นได้ แม้ยามที่สิ่งนั้นมิได้ปรากฏอยู่ก็สามารถเรียกภาพลักษณ์หรือความคิดเกี่ยวกับสิ่งนั้นมาสู่ห้วงความคิดได้

คำว่ามโนทัศน์อาจใช้ในความหมายที่ต่างออกไป ในปัจจุบันนักปรัชญาอาจใช้คำว่ามโนทัศน์ในลักษณะที่ครอบคลุมแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์ของสิ่งต่าง ๆ

¹ P.L. Heath, "Concept," The Encyclopedia of Philosophy 2 (1967) : 177.

มิใช่มนทัศน์ของสิ่ง ๆ ใดๆ เกี่ยวแต่อย่างใดเท่าที่นั้น เช่นใช้เมื่อหมายถึงความเชื่อต่าง ๆ หรือทฤษฎี เป็นต้น²

คำว่ามนทัศน์ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้จะให้ความหมายลักษณะหลังนี้เป็นความหมายหลัก ตามที่นักปรัชญาใช้กันอยู่โดยมากและเป็นที่เข้าใจกันทั่วไป อย่างไรก็ตามการจะเข้าใจความหมายในลักษณะหลังนี้ได้เป็นอย่างดีก็ย่อมต้องอาศัยความเข้าใจความหมายลักษณะแรกซึ่งเป็นความหมายพื้นฐานเสียก่อนด้วย

การศึกษาวรรณคดีในแง่มนทัศน์ของผู้แต่งเป็นเรื่องนอกเหนือจากการพิจารณาแง่องค์ประกอบทางศิลปะแห่งวรรณคดีก็จริง แต่ก็ควรถือเป็นวิธีการศึกษาอย่างหนึ่งในการพิจารณาเพื่อทำความเข้าใจวรรณคดีแต่ละเรื่องให้ชัดเจนที่สุดเท่าที่สามารถจะทำได้ เนื่องจากว่า "ในการวิจารณ์วรรณคดีต้องวิจารณ์อย่างเป็นบูรณาภาพ แม้ว่าจะตระหนักว่ากำลังศึกษาและวิจารณ์งานศิลปะก็จริง แต่ความรู้ที่อ้างอิงไปถึงนอกขอบเขตศิลปะวรรณคดีย่อมทำให้งานวิจารณ์นั้นสมบูรณ์ขึ้นอย่างแน่นอน"³

การศึกษามนทัศน์ของผู้แต่งวรรณคดีทำให้ทราบว่าผู้แต่งได้แสดงมนทัศน์เรื่องใดไว้บ้าง มนทัศน์เหล่านั้นมีคุณลักษณะอย่างไร และช่วยเสริมคุณค่าให้แก่วรรณคดีนั้นอย่างไรด้วย

มนทัศน์สำคัญที่น่าศึกษาซึ่งปรากฏในจินตนิพนธ์ คำฉันท์ ได้แก่

- 4.1 มนทัศน์ค่านุพุทธธรรม
- 4.2 มนทัศน์ค่านิยมเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของบุคคล
- 4.3 มนทัศน์ค่านความเชื่อ

ในแง่มนทัศน์ค่านุพุทธธรรม จะศึกษาว่าผู้แต่งมีมนทัศน์ค่านนี้อย่างไร มีความถูกต้องตามหลักพุทธธรรมหรือไม่ ผู้แต่งหยิบยกและให้ความสำคัญแก่หลักธรรมข้อใดบ้าง หลักธรรมต่าง ๆ นั้นมีเนื้อหาอย่างไร และมีความสอดคล้องกันกับเนื้อเรื่อง

² P.L. Heath, "Concept," The Encyclopedia of Philosophy 2 (1967) : 179.

³ กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, หน้า 89.

และแก่นเรื่องเพียงใด

ในแง่มนทัศน์ค่านิยมเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของบุคคลจะศึกษา หิ้งค่านิยมเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของสตรีและสัตว์บุรุษทั่วไป ซึ่งผู้แต่งได้เสนอ ผ่านพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องอย่างมีจุดมุ่งหมาย

ส่วนแง่มนทัศน์ค่านิยมความเชื่อต่าง ๆ จะได้ศึกษาว่าผู้แต่งมีความเชื่อ เรื่องใดบ้าง ในลักษณะใด และความเชื่อที่ปรากฏช่วยเสริมคุณค่าให้แก่วรรณคดีเรื่องนี้ อย่างไร

4.1 มโนทัศน์ค่านิยมพุทธธรรม

ในจันทกนิรคำฉันท์ ผู้แต่งได้สอดแทรกมโนทัศน์ในค่านิยมพุทธธรรมไว้มาก โดยอาศัยบทบาทของพระอินทร์ เป็นสื่อ ผู้แต่งได้นำเอาหลักธรรมสำคัญของพุทธธรรม มากกล่าวไว้ในรูปคำสอนโดยตรง และแม้ว่าจะเป็นกรกล่าวอย่างย่นย่อ เมื่อศึกษา แล้วก็จะพบว่าผู้แต่งมีความเข้าใจในหลักพุทธธรรมอย่างถูกต้องลึกซึ้ง

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในจันทกนิรคำฉันท์มี 3 ประการได้แก่

- 4.1.1 อปมาทธรรม
- 4.1.2 กรรม
- 4.1.3 พรหมวิหารธรรม

อปมาทธรรมเป็นหลักธรรมที่ผู้แต่งเน้นมากที่สุด โดยชี้ให้เห็นว่าอปมาทธรรม มีบทบาทและความสำคัญยิ่งยวดอย่างไรต่อกระบวนการธรรมที่จะส่งผลให้บุคคลได้บรรลุ คุณธรรมสูงสุด หรือให้ยังคงเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ และอปมาทธรรมจะมีส่วนช่วย บุคคลธรรมดาทั่วไปให้มีความประพฤติถูกต้องและดำรงชีวิตอยู่อย่าง เป็นสุขได้อย่างไร และเมื่อมีปัจจัยตัวแปรอื่น ๆ เช่น กรรม เข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว อปมาทธรรมจะมีส่วน ช่วยเหลือได้อย่างไร นอกจากนั้นแล้วผู้แต่งยังแนะนำหลักธรรมสำคัญซึ่งอาจอำนวยความสะดวก สวัสดิ์ในการดำรงชีวิตมิให้มีอันตรายใด ๆ มาแผ้วพานได้ คือ พรหมวิหารธรรม อันเป็น ธรรมมีอานิสงส์มากอย่างหนึ่ง

เนื่องจากผู้แต่งได้กล่าวถึงหลักธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ไว้โดยย่นย่อ ฉะนั้นเพื่อ ให้เกิดความเข้าใจในมโนทัศน์ของผู้แต่งค่านิยมพุทธธรรมอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจะได้อธิบาย

ขยายความที่ผู้แต่งได้แสดงไว้ให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นดังนี้

4.1.1 อุปมาทศรรม ความหมายของอุปมาทศรรมนั้นได้แก่ "ความไม่ประมาทเผอเรอ รู้จักพิจารณาเห็นความทุกข์ในปัจจุฉันทคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สามารถปล่อยวางหรือบรรเทาความยึดถือในปัจจุฉันทได้ก็ชื่อว่ายินดีในความไม่ประมาท"⁴

แต่บางแห่งอาจกล่าวถึงความหมายของคำนี้ในลักษณะกว้างขวางครอบคลุมขอบเขตแห่งอุปมาทศรรมไว้ทั้งหมด ได้แก่

การมีชีวิตอยู่อย่างไม่ซำคสดี หรือการใช้สดีอยู่เสมอในการครองชีวิต อุปมาทศเป็นตัวละครทำไระมีกระวังตัวป้องกันไม่ให้พลาดตกไปในทางชั่ว หรือเสื่อม คอยยับยั้ง เคื้อนไม่ให้เพลึกเพลิน มีวเมมา ลุมหลงสยบอย คอยกระตุ้นไม่หยุดคอกับที และคอยเรงเรวไระมีกเขมุนทีจะเกินรูกุหนา เรือยไป ทำให้สำนึกในหนาทีอยู่เสมอ โดยคุระหนักถึงสิงทีควรทำไม่ควรทำ ทำแล้วและยังไมคเทำ และชวยให้ทำการทาง ๆ ควยความละเอียครอบคอบ⁵

จะเห็นได้ว่าการอธิบายทั้งสองแบบมาจากหลักการพื้นฐานเดียวกัน คือ ความไม่เลินเล่อ เผอเรอ แต่การอธิบายเรื่องนี้อาจแบ่งเป็น 2 ระดับ คือระดับภายในจิตใจ กับระดับการดำเนินชีวิตภายนอก การอธิบายแบบแรกมุ่งเน้นระดับภายในจิตใจโดยเฉพาะ แต่การอธิบายแบบหลังเป็นการอธิบายถึงทั้งสองระดับรวมกัน ทั้งนี้เพราะคำสอนของพระพุทธองค์ที่แนะนำให้ทำกิจด้วยความไม่ประมาทนั้นแบ่งตามกิจได้ 2 อย่าง คือ

1. เกี่ยวกับกิจด้านใน เป็นคำสอนที่แนะนำกระตุ้นเตือนให้เร่งพัฒนาจิตใจของตน เป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิต เพื่อบรรลุภูมิธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไป...
2. เกี่ยวกับกิจด้านนอก เป็นคำสอนที่แนะนำให้พัฒนาชีวิตด้านนอก เกี่ยวกับความเป็นอยู่ปัจจุบัน การดำรงคนในโลก ให้กระตือรือร้นขยันหมั่นเพียรในการทำงาน

⁴ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 55.

⁵ พระราชวรมุนี, พุทธธรรม, หน้า 808.

และหน้าที่ของคน ใกล้เคียงกับปัญหาต่าง ๆ สร้างสรรค์สิ่งดีงาม และบำเพ็ญกิจ เพื่อประโยชน์สุขส่วนรวม...⁶

โดยเหตุที่อุปมาธรรมมีขอบเขตครอบคลุมและเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมทางกายและใจอยู่ทุกขณะ จึงเป็นธรรมที่สำคัญมากที่สุด ดังมีพุทธพจน์สรรเสริญไว้หลายตอน ได้แก่

คุณภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้สัญจรไปบนแผ่นดิน ชนิดใดชนิดหนึ่ง ทั้งหมดนั้นย่อมถึงความประชุมลงในรอยเท้าข้าง รอยเท้าข้าง บัณฑิตกล่าววาเสศกวารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่แม้นั้นใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาณเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาณ ความไม่ประมาณ บัณฑิตกล่าววาเสศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉะนั้นเหมือนกัน⁷

คุณภิกษุทั้งหลาย เราขอมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือออกกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความไม่ประมาณ คุณภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลไม่ประมาณแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ขอมเกิดขึ้น และออกกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ขอมเสื่อมไป⁸

คุณภิกษุทั้งหลาย เราขอมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสัทธรรมเหมือนความไม่ประมาณ คุณภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาณขอมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม⁹

แม้พระปัจฉิมวาจากอนเสด็จปรินิพพาน ก็ยังทรงเน้นอุปมาธรรม ดังที่ว่า "สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาณให้ถึงพร้อมเถิด"¹⁰

⁶ พระราชนิพนธ์, พุทธธรรม, หน้า 70/43.

⁷ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 19 : 77.

⁸ เรื่องเดียวกัน, 20 : 11.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 20 : 21.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 10 : 154.

ผู้แต่งจันทกนิรคำฉันท์ ได้หยิบยกอุปมาพรรณมาเป็นหลักในการสอน โดยมีเจตนาให้ผู้อ่านได้มีความตระหนักในความสัมพันธ์ของหลักธรรมข้อนี้ให้มาก ในเรื่องจันทกนิรคำฉันท์ ได้กำหนดให้พระอินทร์นำหลักอุปมาพรรณมากล่าวสั่งสอนพระจันทกนิร ดังที่ว่า

อันอุปประมาพรรณ	พิโรธาแดงไว้
เป็นยอกพินโยไทร	ปิฎกธรรมคาถา
สมเด็จพระพุทธรัก	แสงอรุณพระธรรมมา
ไปรวปวงจักรา	บรรพสัตว์สบไสม
ยอมจงประชุมธรรม	สรุปรวปิฎกไทร
สู่อุประมาทไฟ	บุรพจะพิศคาร
ผู้ไคประมาทมัว	บมิเหนในสงขาร
เปทางสลดมาร	จักราขระราวี
แม่ไครบไคปราศ	สติสมประภาคี
เปนมักวีดี	จะเมื่อโมกชนฤพาน
สทินันคือศัว	อุประมาทมะโหฬาร
มีพุทธบรรหาร	วาเปยอกปิฎกไทร ¹¹

เหตุที่พระอินทร์ให้นำอุปมาพรรณมากล่าวสั่งสอนพระจันทกนิร โภชิสัตว์ ก็เพราะพระจันทกนิรได้ประสพภัยอันเกิดแต่ความประมาท ปล่อยให้ใจให้เคลิบเคลิ้มกับความสุข เพลิดเพลินมิไคระมึคระวังตนทั้ง ๆ ที่อยู่ในสถานที่ยันมีอันตรายคือป่าที่ตนมิไคมีความคุ้นเคย

ผู้แต่งเน้นความสำรวระวังจิตใจ ให้ตั้งมั่น ไม่เคลิบเคลิ้มจนต้องตกอยู่ในอันตรายดังเช่นพระจันทกนิร หรือต้องตกไปสู่ทางแห่งความชั่วดังเช่นท้าวพรหมทัต ผู้ปล่อยให้กิเลสครอบงำชักจูงให้ประพฤติกุศลธรรม ดังที่ว่า

ฮา ๆ พระมิงมง	กุกิเทพพรหมมาน
จักเนาพนัสถาน	อยาประมาทลเมิตคน
บิรรายแลยนิคี	จงอยามีในกรมล
สุขุมประพฤตคน	เปนมัชชิมปานกลาง

¹¹ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 225-226.

.....	.....
ผู้ใดประมาทแล้ว	บมิเห็นในสงขาร
เปนทางสถลมาร	จักจุราขจะราวี
.....	.....
ใครโลกแลหลงกาม	มุกุณโทษจถึงมอร
คันทาคฤาสคร	ชื่อทุกขสมุทไท
อันอาจนำสัตว์	ไห้วิคคันไล
สุชาติขราไทย	พญาธิแลมรณัง ¹²

จากสิ่งที่ยู้ง่ายมากแล้วแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความเข้าใจในความสำเร็จของอุปมาพหุธรรมตามหลักพหุธรรมเป็นอย่างดี ความมีสติพิจารณาและความสังวรอินทรีย์นับเป็นปัจจัยสำคัญในการยังตนให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรมและช่วยให้สามารถบำเพ็ญเพียรจนบรรลุธรรมชั้นสูงสุดอันเป็นอุคมการณของพุทธศาสนาได้

ในการที่จะทราบว่าผู้แต่งมีความรู้แท้จริงในเรื่องที่กล่าว จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรมพื้นฐานที่เกี่ยวข้องดังนี้

ไตรลักษณ์

ได้แก่ลักษณะ 3 ประการของสังขาร (สิ่งทั้งปวงที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่งหรือที่เกิดจากส่วนประกอบต่าง ๆ ประชุมกันเข้า จะเป็นรูปธรรม หรือนามธรรมก็ตาม เรียก สังขตธรรม คือทุกสิ่งยกเว้นนิพพาน)¹³ ได้แก่ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ลักษณะที่เป็นทุกข์ และลักษณะที่ไม่มีตัวตน ดังพุทธพจน์ที่ว่า "สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา"¹⁴

ความหมายของไตรลักษณ์นั้นอาจอธิบายได้ดังนี้

1. อนิจจตา คือความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่คงตัว ภาวะที่เกิดแล้วยอมเสื่อมสลายไป

¹² จันทกีนรคานันท์, ภาคผนวก, หน้า 225-227.

¹³ พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 70/4-70/5.

¹⁴ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 20 : 348.

2. ทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กักคั้น ผืนและขี้คูกองอยู่ในตัว เพราะปัจจัยปรุงแต่งใหม่สภาพนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้ความสมบูรณ์ถูกต้องแท้จริง หรือความพึงพอใจเต็มที่ แก่ผู้อยากควยค้นหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เขาไปอยากเขาไปยึดควยค้นหาอุปาทาน

3. อนัตตา คือความเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง¹⁵

เพราะสิ่งทั้งปวงมีสภาวะลักษณะที่เป็นเช่นนี้ ท่านจึงสอนมิให้ยึดถือในสังขาร เพราะการยึดถือนั้นเป็นการหลงผิด ไม่รู้เท่าทันความเป็นจริงย่อมชักนำให้วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ทั้งนี้เนื่องจากอวิชชาคือความไม่รู้นั้นเป็นมูลราก

ในจันทกนิรคาคำฉันท์ ผู้แต่งกล่าวว่า

"ผู้ใดประมาทมัว	บมิเหนในสงขาร
เปนทางสลดมาร	จักจรรษชะรวี" ¹⁶

หมายความว่าผู้ประมาทมิได้มีสติพิจารณาเห็นถึงไตรลักษณ์ มีความยึดมั่นในชั้นที่ 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร¹⁷ วิญญาณ) คือ กาย ไม่ว่าจะเป็กรูปชั้นที่คีนามชั้นที่คคี ย่อมไม่พ้นมัจจุราชคือความตายได้ ในธรรมมานุกรมได้กล่าวถึงความยึดมั่นดังกล่าวไว้ว่า

การยึดมั่นนี้เรียกว่าอักษานุทิฎฐิ การถอนอักษานุทิฎฐิมิได้หลายนัย เช่น การพิจารณาโดยอริยสัจ โดยไตรลักษณ์ 8 และพิจารณาปัญญาชั้นที่คคือกายนี้ โดยไตรลักษณ์ให้เห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แต่ในคำพยากรณ์ที่พระพุทธรเจ้าศรีสแกและสุนันทานโมฆราชนั้นกล่าววามีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญเมื่อเป็นผู้จริง ความยึดถือ โลกคือกายวามีคนก็จะสงบไปและพ้นจากอานาจมัจจุราชคือความตายครอบงำไม่ได้ โดยนัยนี้โลกเป็นส่วนหนึ่งผู้หุงงูโลกเป็นส่วนหนึ่ง โลกของเกิดและคัมจึงอยู่ในอำนาจของมัจจุราช สุนทธานุคศรีสุโลกไม่เกิด

¹⁵ พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 68.

¹⁶ จันทกนิรคาคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 226.

¹⁷ ความหมายของสังขารในชั้นที่ 5 ต่างจากไตรลักษณ์ หมายถึงเครื่องปรุงแต่งจิตใจโดยมีเจตนาเป็นตัวนำ ดู พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 68.

และคัมภีร์ ท่านผู้รู้เป็น มจจุทโร คืออยู่เหนือมัจจุ หรือข้ามมัจจุเสียได้¹⁸

จันทกนิรคัจฉันท์ เลือกลำสอนที่ให้ใช้สติถอนความยึดมั่นในสังขาร ดังที่ว่า

"แม่โครมโคปราศ   สติสมประภาติ
เปนมคฺวิติ   จะเมื่อโมกชนฤพาน"¹⁹

หมายความว่าถ้าใครมิได้ปราศจากสติแล้ว (คือมีสติตั้งมั่นพิจารณาอยู่) ก็จะเป็นวิถีทางที่จะถึงนิพพานได้ จุดประสงค์ที่สอนก็เพื่อให้พระโพธิสัตว์ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท เพื่อจะได้มีโอกาสได้ตรัสรู้และพบกับพระนิพพานในที่สุด ทั้งยังเป็น การสอนพุทธศาสนิกชนทั่วไปอีกด้วย เพราะนิพพานคืออุคมการณ์ชั้นสูงสุดของศาสนา

อนึ่ง ในคำประพันธ์ที่ว่า

"ผู้ใดประมาทมัว   บมิเหนในสงขาร
เปนทางสลดมาร   จักจฺราษจะรวา"²⁰

อาจตีความได้ว่าผู้ที่ประมาทในสังขาร (สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้นเป็นนามรูป) ว่าจะมีความเที่ยงแท้คงอยู่ มิได้คิดว่าจะเสื่อมสิ้นไปเมื่อใดก็ได้ แล้วกระทำการไม่รอบคอบระมัดระวังแก่สังขารนั้น ก็อาจเกิดอันตรายแก่สังขารนั้นจนถึงเสื่อมสิ้นไปได้ด้วยเหตุเพราะความประมาท ดังมีพุทธพจน์ว่า "ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย คนเหล่าใดประมาทแล้วย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้ว"²⁰

เรื่องของความตายอาจกล่าวได้เป็น 2 อย่าง คือ ตายจากความมีชีวิตอย่างหนึ่ง และตายจากความตั้งมอย่างหนึ่ง ในเรื่องของความประมาทที่เกี่ยวกับความตายนั้นพึงพิจารณาได้ดังกล่าว ถ้าจะไม่ให้กายแบบแรก พึงใช้อุปมาธรรมเป็น

¹⁸ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า 53-55.

¹⁹ จันทกนิรคัจฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 226.

²⁰ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 25 : 15.

เครื่องรักษาคนให้พ้นภัย และถ้าจะไม่ให้กายแบบที่สองพึงใช้อุปมาธรรมรักษาชีวิต และจิตใจให้มีคุณค่า ทั้งคนไว้ชอบ ไม่ยอมคนให้ตกไปในอำนาจของความชั่ว ดังนั้นจึงจะสมคั่งพุทธพจน์ดังกล่าวที่ว่า "ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย ผู้ประมาทย่อมเหมือนคนตายแล้ว"

ปฏิจสุมุขปาท

ในพุทธธรรมได้กล่าวถึงปฏิจสุมุขปาทไว้ว่า

หลักปฏิจสุมุขปาทแสดงไตรลักษณ์ในสิ่งทั้งปวง โดยแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ต่อเนื่องเป็นปัจจัยแก่กันและกันของสิ่งเหล่านั้น ภาวะและความเป็นไปแห่งปฏิจสุมุขปาท มีแกสิ่งทั้งปวงที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมทั้งในโลกฝ่ายวัตถุ ทั้งแกชีวิตที่ประกอบพร้อมด้วยรูปธรรมนามธรรม โดยแสดงตัวออกเป็นกฎธรรมชาติ (นิยาม) ต่าง ๆ คือ

- ธรรมนิยาม - กฎแห่งความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล
- อภินิยาม - กฎธรรมชาติฝ่ายอนินทรีย์วัตถุ
- พินนิยาม - กฎธรรมชาติฝ่ายอินทรีย์วัตถุรวมทั้งพันธุ์กรรม
- จิตนิยาม - กฎการทำงานของจิต
- กรรมนิยาม - กฎแห่งกรรม²¹

สิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามกระบวนการของปฏิจสุมุขปาทได้ เพราะมีลักษณะ 3 ประการคือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน กรรมและกระบวนการแห่งเหตุผลอื่น ๆ เป็นไปได้เพราะไตรลักษณ์

ถ้าพิจารณาในส่วนที่เกี่ยวกับกระบวนการ เกิดดับแห่งชีวิตและความทุกข์ของบุคคล ปฏิจสุมุขปาทได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเป็นปัจจัยแก่กันและกัน อันมีมูลรากมาแต่อวิชชา เมื่อมีอวิชชาย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร²² สังขารย่อมเป็น

²¹ พระราชวรมุนี, พุทธธรรม, หน้า 88.

²² ความหมายของสังขารในปฏิจสุมุขปาทต่างจากไตรลักษณ์ สังขารในปฏิจสุมุขปาทหมายถึง เครื่องปรุงแต่งจิตใจโดยมีเจตนาเป็นตัวนำ เป็นความหมายเดียวกับที่ใช้ในชั้นที่ 5 คู พระราชวรมุนี, พุทธธรรม, หน้า 20.

ปัจจัยแก่วิญญาณ วิญญาณย่อมเป็นปัจจัยแก่นามรูป นามรูปเป็นปัจจัยแก่สฬายตนะ
 สฬายตนะเป็นปัจจัยแก่ผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยแก่เวทนา เวทนาเป็นปัจจัยแก่คัมหา
 คัมหาเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยแก่ภพ ภพเป็นปัจจัยแก่ชาติ และ
 เมื่อมีชาติย่อมมีชรามรณะ โสภะ ปริเทวะ โทมนัส อุปายาส กระบวนการนี้ทำให้
 สัตว์ทั้งปวงตกอยู่ในวิมุตตสังสาร เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดทุกข์ เรียก ทุกขสมุทัย
 การพิจารณาปฏิจจสมุบาทแนวนี้อาจเรียกได้ว่า ปฏิจจสมุบาทสมุทัยวาร ทรงข้าม
 กับปฏิจจสมุบาทนิโรชวาร คือกระบวนการผ่ายดับทุกข์ เมื่ออวิชชาดับ สังขาร
 ก็ดับ วิญญาณก็ดับ ฯลฯ

อาจเขียนให้เข้าใจได้ง่ายดังนี้

ปฏิจจสมุบาทสมุทัยวาร

อวิชชา → สังขาร → วิญญาณ → นามรูป → สฬายตนะ →
 ผัสสะ → เวทนา → คัมหา → อุปาทาน → ภพ → ชาติ → ชรามรณะ
 โสภะ ปริเทวะ อุปายาส = ทุกขสมุทัย

ปฏิจจสมุบาทนิโรชวาร

อวิชชาดับ → สังขารดับ → วิญญาณดับ → นามรูปดับ →
 สฬายตนะดับ → ผัสสะดับ → เวทนาดับ → คัมหาดับ → อุปาทานดับ →
 ภพดับ → ชาติดับ → ชรามรณะ โสภะ ปริเทวะ อุปายาสดับ = ทุกขนิโรช²³

ในทางปฏิบัติบางครั้งพระพุทธเจ้าทรงแสดงกระบวนการตามสภาพความเป็นไป
 ชนิกที่มองเห็นและเข้าใจง่าย ปฏิจจสมุบาทสมุทัยวารอาจเริ่มจากการรับรู้
 ทางสฬายตนะ แล้วแล่นต่อไปทางปลายตลอดสาย โดยละกระบวนการข้างต้นไว้ใน
 ฐานที่เข้าใจ เช่น

ภิกษุทั้งหลาย ก็ความเกิดแห่งทุกข์เป็นไฉน เพราะอาศัยจักขุและรูป จึงเกิด
 จักขุวิญญาณ ความประชุมแห่งธรรมทั้ง 3 เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย

²³ พระราชวรมุนี, พุทธธรรม, หน้า 225.

จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดคันหา ภิกษุทั้งหลาย นี้แล
เป็นความเกิดแห่งทุกข์...²⁴

ความในมาลีนีเมื่อศึกษาเฉพาะองค์ธรรมเป็นหลัก อาจเขียนเป็นกระบวนการ
ธรรมให้ดูง่าย ดังนี้

(สฬายคณะ →) ผัสสะ → เวทนา → คันหา = ทุกขสมุทัย²⁵

ด้วยเหตุนี้ในจันทกีนรคานันท์จึงกล่าวว่า

.....	.....
คันหาคณาสาคร	ชื่อทุกขสมุทัย
อันอานาสาท์	ให้วิเวกสันโด
สุชาติชราไทย	พญาธิแลมรณัง ²⁶

คันหาที่กล่าวถึง เป็นแรงจูงใจฝ่ายอกุศล ทำให้ใจคิ่นรนอยากไปต่าง ๆ
ในพุทธธรรมกล่าวว่า

คันหาแปลว่า ความกระหาย ความทะยาน ความอยาก ความแส่หา
ความร่น ความร่น ความกระสับกระส่าย ความกระวนกระวายไม่รู้อิม คันหา
เกิดจากเวทนาเป็นปัจจัย มีอุชชาเป็นมูลราก โดยเหตุนี้ คันหาจึงร่นรนไป
หาสิ่งที่จะให้เวทนาแกมัน สิ่งที่คันหาต้องการ คือสิ่งที่จะอำนวยการให้เวทนาได้ มี
อารมณ์ 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อารมณ์ที่
เด่นชัดคือ 5 อย่างแรกเรียกว่า กามคุณ 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และ
โผฏฐัพพะที่นาใคร นานาพอใจ²⁷

ในธรรมานุกรมกล่าวถึงคันหาว่า หมายถึงความคิ่นรนใจอยากไปต่าง ๆ
ในชั้น 5 จัดคันหาเข้าอยู่ในสังขารชั้น 5 เกิดขึ้นโดยอาศัยเวทนาและสัญญา เมื่อ
อินทรีย์ (อายตนะภายในได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) กระทบอายตนะภายนอก

²⁴ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 16 : 79.

²⁵ พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 227.

²⁶ จันทกีนรคานันท์, ภาคผนวก, หน้า 227.

²⁷ พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 490.

ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โภภะ (รูปหรืออารมณ์ที่กายกระทบ) ชรรมารม (อารมณ์ที่เกิดขึ้นทางมนะที่มนะนึกคิด) เกิดอาการของใจเรียกวิญญาณรับรู้ ความประจวบแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอกและวิญญาณ เกิดเป็นผัสสะ จากนั้นเกิดอาการของใจเรียก เวทนา เสวยสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ แล้วเกิดสัญญา ซึ่งเป็นอาการของใจอย่างหนึ่ง มีหน้าที่จดจำกำหนดหมายว่า รูป เสียง ฯลฯ นั่นคือ ทุกข์ สุข เพราะสัญญาจึงเกิดอาการของใจอีกอย่างหนึ่งคือ สังขาร ประจุใจให้เป็นไปต่าง ๆ เมื่อคิดว่าส่วนใดก็ปรารถนา ส่วนไม่ก็มิปรารถนา จากนั้นก็เกิด ความกัณทร จิตที่ไร้ปัญญาจึงถูกสังขารประจุให้เป็นบุญบ้าง บาปบ้าง

- ความกัณทรอยากได้อารมณ์หรือสิ่งที่ชอบเรียก กามตัณหา
- ความกัณทรอยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้เรียก ภวตัณหา
- ความกัณทรอยากให้สิ่งที่ไม่ชอบวิบัติไปเรียก วิภวตัณหา

เมื่อตัณหาทั้ง 3 แม้อย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้น ก็เกิดทุกข์ ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ บุคคลไม่รู้ความเป็นจริงเมื่อเกิดทุกข์ก็กัณทรแก้ไข สร้างตัณหาอื่น ๆ ขึ้นอีกวนเวียนอยู่เช่นนั้น ทุกข์ก็ไม่รู้จบ ถ้าบุคคลรู้ก็จะละ แต่ถ้าไม่รู้ก็จะก่อทุกข์ที่เกิด²⁸

อีกสิ่งหนึ่งที่มักกล่าวถึงคู่กับตัณหา คือ กิเลส อันเป็นเครื่องทำให้บุคคลเศร้าหมอง ในธรรมานุกรมได้กล่าวถึงกิเลสโดยจัดเป็นชั้น ๆ ดังนี้

ชั้นหยาบ ได้แก่ อภิชฌา คือความมุ่งพยายามเพื่อให้ได้ของของผู้อื่นมาเป็นของตน พยายามคือความมุ่งประทุษร้ายผู้อื่น และมีจณาภิภูริ คือความเห็นผิด อภิชฌา พยายาม เกิดจากมีจณาภิภูริ ทำให้บุคคลประพฤติชั่วทางกาย วาจา ใจ ด้วยความตั้งใจ กิเลสชั้นหยาบนี้สืบเนื่องมาจากกิเลสชั้นกลาง

ชั้นกลาง ได้แก่ โลภะ คือความอยากได้ หรือราคะ ความยินดีชอบใจติดอยู่ในสิ่งที่ชอบ โทสะ คือความโกรธแค้น มุ่งร้าย และโมหะ คือความหลงไม่ใช้ปัญญาพิจารณา โลภะ โทสะ และโมหะ เมื่อเกิดขึ้นทำให้จิตรุ่มร้อนกระวนกระวายสิ่งเหล่านี้สืบเนื่องมาจากอนุสัย คือกิเลสอย่างละเอียดที่นอนนิ่งอยู่กับจิต

²⁸ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า 168-169.

ชั้นละเอียด ได้แก่ รากะหรือโลเกะ รากะ คือความยินดีชอบใจ ปฏิฆะ คือความไม่ชอบใจ และอวิชา คือความไม่รู้ อนุสัยเหล่านี้เปรียบเหมือนตะกอนที่นอนนิ่ง ถ้ามีอะไรมากกระทบก็ทำให้น้ำขุ่นมัว ถ้ากระทบแรง ๆ น้ำก็กระฉอก (ความเปรียบนี้แสดงให้เห็นความเป็นไปของกิเลสว่าอาจขยายความรุนแรงได้ อย่างไรก็ตามถ้าบุคคลไม่รู้จักใช้ปัญญาควบคุม โดยอาจแสดงชั้นตอนดังกล่าวให้เห็นชัดได้ดังนี้

<u>ชั้นละเอียด</u>	<u>ชั้นกลาง</u>	<u>ชั้นหยาบ</u>
ราคานุสัย	→ โลเกะหรือรากะ	→ อภิชฌา
ปฏิฆานุสัย	→ โทสะ	→ พยาบาท
อวิชา	→ โมหะ	→ มิจฉาทิฏฐิ)

คนทุกคนมีกิเลสเหล่านี้ที่อยู่ด้วยกัน แต่คนกิเลสอ่อนไม่สามารถทำชั่วให้ปรากฏ คนมีกิเลสหยาบสามารถทำชั่วให้ปรากฏ เมื่อกิเลสครอบงำจิตใจ ก็ชักนำไปประพฤติไปตามอำนาจกิเลส ทำให้เสื่อมจากความเป็นคนดี²⁹

ผู้แต่งจินตนิพนธ์คำฉันท์กล่าวถึงกิเลสและคัมภีร์ว่า

ใคร โลกแลหลงกาม	มุกุณโทมจถึงมอร
คันทาคณาสาคร	ชื่อทุกขสมุทไทย
อันอาจนาสัคว์	ให้นี้วัดคันไล
สุชาติขราไทย	พญาสิแลมรณัง ³⁰

กิเลสที่กล่าวถึงคือโลเกะ ความพอใจใครใคร่ โมหะ ความหลงใหลในกามคุณ 5 นั้นเป็นความประมาทอาจเป็นเหตุให้ถึงแก่ความตาย หรือเป็นเหตุให้ไม่สามารถรอกพ้นจากอำนาจมัจจุราชได้ เช่นเดียวกับคัมภีร์คือความกั้นรณะยานอยาก ย่อมเป็นเหตุก่อกุศล และทำให้ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏไม่มีที่สุก

คำประพันธ์นี้โยงความคิดผู้อ่านถึงการกระทำของท้าวพรหมทัต ผู้มีความโลภและหลง พอลงใจยินดีในนางกนิณรี เมื่อคัมภีร์มีแรงกำลังกล้าและพรหมทัตผู้ประมาท

²⁹ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า 27-30.

³⁰ จินตนิพนธ์คำฉันท์ ภาคผนวก, หน้า 227.

ก็มีได้ควบคุม กิเลสอุกกระคุนให้มีอำนาจรุนแรงยิ่งขึ้น โลกะกลายเป็นอภิขณา เกิดเป็นความปรารถนาถึงขั้นคิดหาทางครอบครองนาง โทสะ ความคิดก้ำจึกพระจันทร์ กิณนรผู้เป็นอุปสรรคขัดขวาง รุนแรงถึงขั้นลงมือกระทำกลายเป็นพยาบาท นับเป็นการประกอบอกุศลกรรมโดยปราศจากการเหนี่ยวรั้งจิตใจแต่อย่างใด ด้วยอำนาจของโมหะอันเป็นมัจฉาธิฐิ แต่ในที่นี้ผู้แต่งใช้เพียงคำว่าโลกและหลง ซึ่งเป็นคำที่ผู้อ่านทั่วไปรู้จักและเข้าใจมากกว่าคำอื่น แม้คำว่าโทสะและพยาบาท ก็มักเป็นที่เข้าใจกันไม่ถูกต้องนัก เช่น โทสะ เข้าใจกันว่าหมายถึงความโกรธเพียงประการเดียว แต่แท้จริงแล้วยังหมายถึงความเกลียดและความมุ่งร้าย ด้วย³¹ พยาบาทก็มีความหมายเช่นเดียวกันกับโทสะ แต่ในภาษาไทยมักปรากฏคำนี้คู่กับคำว่าอาฆาต ฉะนั้นจึงมักตีความคำว่าพยาบาทไปในทำนองเดียวกับอาฆาต คือความจองเวร ความผูกใจเจ็บ แต่ในทางพุทธธรรมแล้วมีความหมายกว้างที่กล่าวมา อาจเป็นเพราะคำบางคำเป็นคำที่ไม่คุ้นหู และบางคำถ้าใช้แล้วอาจก่อให้เกิดความเข้าใจไขว้เขว ผู้แต่งจึงเลือกใช้คำดังกล่าวเพื่อให้เป็นที่เข้าใจได้ง่ายขึ้นสำหรับผู้อ่านทั่วไป

ทั้งนี้กล่าวแล้วว่าค้นหาเป็นสิ่งที่ก่อทุกข์หรือ ทุกขสมุทัย ในกระบวนการรับรู้ของมนุษย์นั้นจะเห็นได้ว่าค้นหาเกิดขึ้นได้เพราะความประมาท ฉะนั้นถ้าจะมีให้ประมาทก็ต้องมีความสำรวมระวัง เรียกว่าอินทรีย์สังวร (อินทรีย์ได้แก่อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)³² ซึ่งในพุทธธรรมกล่าวว่ามีสติพร้อมอยู่เมื่อรับอารมณ์ต่าง ๆ แล้วไม่ปล่อยใจไปตามอารมณ์นั้น การระมัดระวังรักษาอายตนะต้องเริ่มตั้งแต่แรกคือตอนที่รับอารมณ์ เพราะถ้าปล่อยให้อารมณ์ล่อเร้าเข้ายวนจนจิตถูกปรุงแต่งแล้วมักแก้ไขยาก ทั้งที่รู้ดีชอบชั่วดี มีความสำนึกในสิ่งที่ชอบธรรมอยู่ แต่ทนต่อความเข้ายวนไม่ได้ ลุอำนาจกิเลสทำมาปอกุศลลงไป ก่อให้เกิดความวุ่นวายเดือดร้อนทั้งแก่ตนและผู้อื่น ทำให้เกิดการแก่งแย่ง เบียดเบียน เอาเปรียบเปรียบ ทั้งนี้เพราะไม่มีความสังวรระวังอินทรีย์ของตน³³

³¹ พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 381 และ 393.

³² พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 70/4.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63-64.

ในจันทกนิทร คำฉันท์ ผู้แต่งมีเจตนามุ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของอุปมาพหุธรรม
ในแง่ของการมีอินทรีย์สังวร เป็นสำคัญ เห็นได้จากกรณีที่พระอินทร์สั่งสอนพระจันทกนิทร
มิให้ประมาทเคลิบเคลิ้ม ให้มีความระมัดระวัง โดยยกอุทาหรณ์จากเรื่องร้ายที่เกิดขึ้น
แก่พระจันทกนิทรเอง และโดยนัยก็ให้นำพฤติกรรมของท้าวพรหมทัตมาชี้ให้ดูด้วย

เมื่อเข้าใจหลักพหุธรรมดังกล่าวแล้ว จะประจักษ์ว่าการกระทำของ
พระจันทกนิทรและท้าวพรหมทัตแสดงถึงความประมาทอย่างไรตามความเห็นของผู้แต่ง

ในการปฏิบัติตนเพื่อให้หลีกเลี่ยงจากการถูกรอบงำของอำนาจอกุศลธรรมนี้
กระทำโดยการดำรงจิตให้เป็นอุเบกขา เมื่อจิตใจราบเรียบไม่เอนเอียง อกุศลธรรม
ก็จะครอบงำไม่ได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

คุกรอุทานท์ ก็การเจริญอินทรีย์อันไม่มีวิชิตอื่นยิ่งกว่าในวินัยของพระอรุยะ
เป็นอย่างไร คุกรอุทานท์ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ
ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจขึ้น เพราะเห็นรูปกวยจักขุ (เพราะโคธินเสียด
กวยโสท เพราะคมกลินกวยฆานะ เพราะลูมรสกวยชีวกา เพราะถูกตอง
ไฉฏฐัพพะกวยกาย เพราะรุชรรมารมณคเวมโน) เขอรูชิตอยางนี้ว่า เรา
เกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจขึ้นแล้วเช่นนี้
ก็ถึงนั้นแล เป็นสังขตะหยาบ อาศัยกันเกิดขึ้น ยังมีสิ่งทีละเอียก ประณีต นั้นคือ
อุเบกขา เชื้อจึงดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ
อันเกิดขึ้นแล้วนั้นเสีย อุเบกขาจึงดำรงมั่น³⁴

ในจันทกนิทร คำฉันท์ก็ได้เน้นคำสอนเรื่องอุเบกขาไว้ถึง 2 แห่ง คือ

อินร้ายแลยินดี	จงอย่ามีในกระมล
สุขุมประพุดคคน	เปนมัชฌิมปานกลาง
ศุขนักจะมักโศก	วิโยกยากลำบากปาง
ทุกษนักจะมักหมาง	กระมลจิตจรูญจวนใจ ³⁵
"หนึ่งมีอุเบกขา	มัชฌิมานะนินทรีย์
อินร้ายและยินดี	จงบำบักระมคใจ" ³⁶

³⁴ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 14 : 465-467.

³⁵ จันทกนิทร คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 225.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 226.

ทั้งนี้ยอมแสดงว่าผู้แต่งมีความรู้ความเข้าใจในหลักพุทธธรรมเป็นอย่างดี สามารถเทียบยกข้อธรรมที่สำคัญมาสอนอย่างถูกต้อง โดยที่ความเข้าใจกับเรื่อง ยิ่งไปกว่านั้นยังสอนอย่างมีระบบคือมีการเทียบยกปัญหาที่มาชี้แจงและแนะนำวิธีแก้ไขอย่างถูกต้องตามหลักพุทธธรรมอีกด้วย

4.1.2 กรรม กรรมเป็นหลักความคิดความเชื่อทางศาสนาที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่ง มักปรากฏพบในวรรณคดีไทยแทบทุกเรื่อง ในลักษณะที่เป็นสิ่งซึ่งมีอำนาจสูงสุดที่มนุษย์ไม่อาจยับยั้ง ปฏิเสธ หรือชักชวนได้ กรรมมักใช้เป็นคำอธิบายถึงสาเหตุของเหตุการณ์ความเป็นไปที่เหลือวิสัยมนุษย์จะหยั่งรู้ ความเชื่อเรื่องกรรมเป็นไปอย่างแนบแน่น จนแม้ที่สุดความฉิบหายล่มจมของเสียหายนานานาประการ ก็ตามที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์ก็มักเชื่อว่าเป็นเพราะกรรมทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้จึงพบว่า ในวรรณคดี กรรมมักถูกอ้างเป็นข้ออธิบายความลำบากเดือดร้อนของตัวละครต่าง ๆ อยู่เสมอ เช่น

"ถึงกรรมจักอยู่ช้ำ	ฉันใด พระเอย
กรรมบ่มีมีใคร	ฆ่าช้ำ" ³⁷
"กรรมของแม่แน่แล้วลูกแก้วเอย	ไม่ควร เลยสารพัดจะบักสี" ³⁸
"ดูรายมิให้ชู้พรากร	กมนเพรง ก่อนดา
กรรมแบ่งเอาออกมา	ทั้งนี้" ³⁹

ฯลฯ

ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ ผู้แต่งได้สอดแทรกความคิดเรื่องกรรมลงไว้ด้วยเช่นกัน โดยใช้เป็นเหตุผลในการอธิบายว่าเหตุใดพระเจ้านันทนรินทร์จึงได้ลงมาในดินที่มีอันตราย

³⁷ ลิลิตพระลอ, พิมพ์ครั้งที่ 14. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2514), หน้า 50.

³⁸ สุนทรภู่, พระอภัยมณี, พิมพ์ครั้งที่ 14. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2517), หน้า 292.

³⁹ ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์, พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาคาร, 2513), หน้า 40.

เหตุไคท้าวพรหมทัตจึงได้เสด็จออกประพาสป่าในเวลาเดียวกันนั้น เหตุไคท้าวพรหมทัต
จึงได้มาพบพระจันทกนิทรและนางจันทกนิรีไค้ทั้ง ๆ ที่ป่าหิมพานต์มีบริเวณกว้างขวาง
และเหตุไคพระโพธิสัตว์ผู้เปี่ยมบุญจึงถูกประทุษร้ายไค้โดยง่าย ดังคำประพันธ์
ที่ว่า

"ปางผลพิพากันคาล   จักถึงแก่การ   วิสัจฉิกรรรมจำเป็น
อาวอรดาไทไปเออยน   นิมิตรคิคเห็น   โทษร้ายก็กรายเป็นคิ
ไคร่ลงเล่นพื้นปศพี   ชมรุกชไพรศรี   เหมันตบุษมาสา"⁴⁰

วันเมื่อณเบศ   กิรนาเรศ   มาเล่นไพรศรี
เวรามาทัน   พระจันทกนิรี   พรหมทัตทาวมี   ชุนของหญไทย
ไคร่ชมทิมวา   หล้าโลมฤคา   เนื่อนกในไพร
ครั้นรุ่งสุริยง   แดงองคอาโก   จับชันกนไชย   ยাত্রเอียงจรลี
....

เวรภาคน   ไท้จอมสากล   ลิลาคลเลิงลาญ
มาสู่ทีไกล   สองไทนฤบาล   ยินเสียงยุพมาลย   กนิรีศรีสมร"⁴¹

"คัวยผลพิพากเวรา   บุพเบื่องตามมา   บรรลุประจุจงหัน
ศรทรงตององค์พระจันท์   กิรราชาบัลย   ก็ล้มลงพื้นปศพี"⁴²

เหตุการณ้ดังกล่าวนี้ในจันทกนิทรชาคกมิได้กล่าวอ้างว่าเป็นวิบากกรรม
การที่ผู้แต่งจันทกนิทรคำฉันทไค้อธิบาย เหตุการณ้เหล่านี้โดยไค้ความเชื่อเรื่องกรรม
เข้ามาเกี่ยวข้องนั้นมีลักษณะน่าสนใจหลายประการ

⁴⁰ จันทกนิทรคำฉันท, ภาคผนวก, หน้า 215.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 218-219.

⁴² เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 220.

ตั้งไค้กล่าวแล้วว่าในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ นั้น เมื่อตัวละครประสบความสำเร็จ
เกือบทุกอย่างยากไม่ว่าจะเป็นทุกซ์กายทุกซ์ใจก็มักจะทำอย่างว่าเป็นเพราะกรรมอยู่เสมอ
และเป็นกรรมเก่าซึ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ และโดยมากกวีมักไม่ระบุว่ากรรมเก่านั้นสืบเนื่อง
มาอย่างไร ในขณะที่ความทุกซ์ของตัวละครบางตัวนั้นก็เห็นได้ชัดว่ามาจากกระทำ
ของตนเอง เช่นในเรื่องอิเหนาที่ว่า

"ตาปางก่อนเราเคยพราดสัตว์ ให้คู่เคาเขาพลัดจาโฉน
เวรามาเตือนภวไนย จึงพราคน้องไปให้จรกา"⁴³

ในกรณีนี้อิเหนาเป็นฝ่ายผิดที่ปฏิเสธขุมมาตั้งแต่นั้น ทำให้ท้าวคานหาพิโรช
ขมขุมพาให้ชายอื่นไป แต่อิเหนากลับคิดว่าเป็นเพราะกรรมที่ทำให้ต้องพลัดพราจาก
ขุมมา

โดยทั่วไปแล้ว กวีมักมีทำที่ยอมรับอำนาจของกรรมว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจ
ปฏิเสธหรือชักขึ้นได้ เช่น

"อย่าโกรธซึ่งหึงสาพยามาท นึกว่าชาติก่อนกรรมจะทำโฉน
เหมือนคุมวงกงเกวียนวนเวียนไป อย่าโทษใครนี่เพราะกรรมจึงจำเป็น"⁴⁴

อาจกล่าวได้ว่าความโน้ตสนธิเรื่องกรรมของกวีทั่วไปมักจะเกี่ยวข้องกับกรรมเก่าซึ่ง
นำมาอ้างอิงเพื่ออธิบายเหตุการณหรือความทุกซ์ที่เกิดขึ้น การอ้างอิงกรรมในวรรณคดี
นอกจากจะแสดงความเชื่อของกวีแล้ว ยังอาจมองได้ว่าเป็นกลวิธีที่จะรักษาภาพลักษณ์
ที่ดีของตัวละครนั้นด้วยก็ได้ เพราะเมื่ออ้างอิงกรรมแล้วตัวละครก็พ้นผิด หรือบรรเทา
ความผิด ไม่ต้องรับผิดชอบการกระทำของตนอย่างเต็มที่ ยิ่งไปกว่านั้นในเรื่องที่
กำหนดให้ตัวละครต้องประสบความสำเร็จทุกอย่างโดยปราศจากความผิด การอ้างอิงกรรม
ก็ยังเป็นกลวิธีที่เร้าความสนใจจากผู้อ่านได้ไม่น้อยและเป็นทางออกที่สมเหตุสมผล
เช่นตอนที่นางจันทร์คร่ำครวญเมื่อพระสังข์ถูกตวงน้ำว่า

⁴³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, พระราชนิพนธ์ชลครเรื่อง
อิเหนา, พิมพ์ครั้งที่ 11. (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, 2514), หน้า 468.

⁴⁴ สุนทรภู่, พระอภัยมณี, หน้า 884.

"ตัวกรรมมันตามมาล้างผลาญ   พลับบ้านเมืองแล้วยังมิสา
ยังมีหน้าฆ่าพรากจากลูกยา   อนิจจามีกรรมต้องจำไกล"⁴⁵

เรื่องจันทกนิทรคำฉันท์ได้นำเรื่องกรรมเก่ามากล่าวอ้างเช่นเดียวกัน และในลักษณะที่คล้ายคลึงกันนี้ และมีผลสำคัญในการยุติข้อข้องใจของผู้อ่านที่มีต่อเหตุการณ์ประจวบเหมาะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นช่องว่างที่จันทกนิทรชากมิได้อธิบายไว้ ینگไปกว่านั้นจันทกนิทรคำฉันท์ยังเพิ่มเติมความคิดเรื่องกรรมปัจจุบันและกรรมที่ผู้อื่นก่อ โดยเชื่อว่าการที่มนุษย์ได้รับความทุกข์นั้น บางครั้งอาจไม่ได้เกิดจากกรรมเก่า แต่เป็นกรรมปัจจุบันของตนประจวบกับกรรมที่ผู้อื่นสร้างขึ้นและมีผลกระทบต่อตน ในกรณีนี้พระจันทกนิทรและท้าวพรหมทัตต่างมีความประมาทมิวเมาทามวิถีของตน จึงเกิดโศกนาฏกรรมอันน่าสลดใจขึ้น ผู้แต่งจันทกนิทรคำฉันท์ได้ใช้ความคิดความเชื่อเรื่องกรรมเก่าที่คนทั่วไปมีอยู่ เป็นสะพานเชื่อมโยงไปสู่ความคิดเรื่องกรรมปัจจุบัน การนำเรื่องกรรมปัจจุบันมาสัมพันธ์กับอุปมาพหุธรรมเป็นเงื่อนโซ่ที่ผู้อ่านต้องนำไปขบคิด และทำความเข้าใจ อันเป็นแง่มุมที่ต่างไปจากการอ้างวิบากกรรมในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ

มโนทัศน์ของผู้แต่งจันทกนิทรคำฉันท์ในเรื่องกรรมนั้นมีลักษณะเน้นความเชื่อที่ว่า กรรมคือสิ่งที่มนุษย์เองกระทำขึ้นมาด้วยอำนาจกิเลส ไม่ว่าจะกระทำเมื่อใด ในอดีตหรือปัจจุบันย่อมมีผลต่อมนุษย์ทั้งสิ้น

กรรมเป็นความคิดสำคัญเรื่องหนึ่งในพุทธศาสนา มีขอบเขตกว้างขวางสิ่งทั้งปวงอย่างกว้างขวาง ลึกซึ้ง และซับซ้อนยิ่งนัก ดังพุทธพจน์ที่ว่า "โลกเป็นไปเพราะกรรม หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายถูกผูกไว้ในกรรมเหมือนลิมสลักของรถที่กำลังแล่นไป"⁴⁶

⁴⁵พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2, หน้า 57.

⁴⁶พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 13 : 550.

"สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้"⁴⁷

กรรมในทางธรรมหมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา เรื่องของกรรมนี้อาจพิจารณาความหมายได้หลายแง่ แ่งที่ไขกล่าวถึงมากที่สุดได้แก่

การกระทำ การคิด การพูด ที่บุคคลต้องรับผิดชอบเก็บเกี่ยวผลเป็นส่วนตัว ไม่ว่าจะมองเฉพาะหน้า หรือกว้างไกลไปในอดีตและอนาคต... เหตุที่สอนกันอยู่ โดยมากนอกจากจะเป็นเฉพาะกรรมในความหมายนี้แล้ว ยังมีแก่นแท้เฉพาะแง่อดีตด้วย⁴⁸

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่าคนทั่วไปมีความคิดเรื่องกรรมในลักษณะที่ผูกพันกับอดีต คือกรรมเก่ามากที่สุด แต่ผลอาจไม่ได้เกิดจากกรรมในอดีตเสมอไป อาจเกิดจากกรรมปัจจุบันก็มี และอาจส่งผลถึงอนาคตด้วยก็ได้ พระพุทธองค์มิได้ทรงปฏิเสธกรรมเก่า แต่สอนมิให้เชื่อกรรมเก่าจนขาดความเพียรชวนชวายเป็นที่จะนำชีวิตไปสู่แนวที่ดีเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดทางศาสนา ดังพุทธพจน์ว่า

คุณภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลยึดถือกรรมที่ได้ทำไว้แต่ก่อนเป็นแก่นสาร ความพอใจหรือความพยายามว่ากิจนี้ควรทำหรือกิจนี้ไม่ควรทำ ย่อมจะมีไม่ได้ ก็เมื่อไม่ใ้กรรมเพียงกิจและอกรรมเพียงกิจโดยจริงจึงมั่นคงทั้งนี้ สมณวาทะที่ขอบธรรมเฉพาะตัวย่อมจะสำเร็จไม่ได้ แกมผู้มีสติพื้นเพื่อน ไรเครื่องป้องกัน⁴⁹

ดังได้กล่าวแล้วว่าพุทธธรรมมิได้ปฏิเสธกรรมเก่า โดยเหตุที่กรรมและวิบากเป็นเหตุผลเนื่องกัน อาจอธิบายได้โดยอาศัยหลักปฏิจสมุปบาทที่ว่าด้วยความสัมพันธ์แห่งสิ่งทั้งหลายว่าเป็นปัจจัยแก่กันและกัน เป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกัน ฉะนั้นกรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมให้ผลเสมอไป กรรมบางชนิดอาจให้ผลในชาตินั้น (ทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม) บางชนิดอาจให้ผลข้ามชาติโดยที่บางชนิดให้ผลข้ามมาเพียงชาติเดียว (อุปปีชชเวทนิยกรรม) บางชนิดให้ผลในชาติที่สองที่สามและอาจติดตามไปทุกชาติจนกว่าจะสิ้นกำลัง (อปปราปรีชเวทนิยกรรม) กรรมเหล่านี้อาจจะเรียกกรรมเก่า

⁴⁷พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 14 : 323.

⁴⁸พระราชาวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 157.

⁴⁹พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 20 : 210.

สำหรับชาตินี้ก็ได้ แต่เรื่องการให้ผลของกรรมเป็นไปอย่างซับซ้อน มีปัจจัยเกี่ยวข้องหลายประการขึ้นอยู่กับชนิดของกรรมนั้น ๆ ด้วย เช่นกรรมนั้นมีน้ำหนัก มีพลังมากน้อยเท่าใด จะให้ผลทันใจหรือสามารถฉีกเลื่อนได้เมื่อมีกรรมอื่นกำลังให้ผลอยู่ กรรมบางชนิดเมื่อสิ้นกำหนดวิบากก็จะกลายเป็นอโหสิกรรมไป แม้ว่าจะยังไม่มีโอกาสแสดงผล เพราะในขณะนั้นกรรมอื่นกำลังให้ผลอยู่ กรรมบางชนิดต้องรอแสดงผลไม่ว่าเวลาจะผ่านไปเท่าใดก็ตามแล้วจึงจะกลายเป็นอโหสิกรรมเป็นต้น⁵⁰

ด้วยเหตุนี้บุคคลจึงไม่ควรสิ้นหวัง ท้อแท้ ยอมจำนนกับกรรมเก่า เพราะถ้าเช่นนั้นก็จะไม่มีโอกาสที่จะสร้างสรรค์ วิริริ กำหนดชีวิตไปในแนวทางที่ถูกต้องตามหลักการของศาสนาได้เลย การปล่อยคนไปตามยถากรรมจุฬาลงกรณ์ตามน้ำเพื่อรอใช้กรรมเก่าให้หมดสิ้นไปนั้นเป็นสิ่งเป็นไปไม่ได้ เพราะกรรมเก่าจะไม่มีวันหมดสิ้น เนื่องจากกรรมของปัจจุบันก็จะเป็นกรรมเก่าของอนาคตไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ฉะนั้นพระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ไม่ประมาท บุคคลสามารถประกอบกรรม ปัจจุบันที่ดี ที่เป็นประโยชน์ได้ทุกขณะ โดยไม่ต้องพะวงถึงกรรมเก่าว่าจะตามมาให้ผลเมื่อไรอย่างไร

ความไม่ประมาทคือความมีสติระมัดระวังตนทุกเมื่อ โดยเหตุที่บางครั้งกรรมเก่าก็อาจไม่แสดงผลเมื่อมีกรรมอื่นให้ผลอยู่ และถ้ากรรมอื่นนั้นได้แก้ความไม่ประมาท กรรมเก่าก็อาจไม่มีโอกาสแสดงผล หรือถ้ากรรมเก่ามีกำลังแรงต้องให้ผลในขณะนั้นแล้ว แต่ถ้ามีความระมัดระวังตนอยู่ ความรุนแรงแห่งวิบากก็อาจบรรเทาลงดังนี้เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าพุทธธรรมมิได้เน้นแต่เฉพาะกรรมเก่า แต่เห็นว่ากรรมปัจจุบันก็เป็นสิ่งสำคัญ บุคคลพึงดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท ซึ่งความไม่ประมาทดังกล่าวเกินความหมายครอบคลุมในทุกแง่ และมีจุดเริ่มตั้งแต่ความสังวรอินทรีย์ มิให้เคลิบเคลิ้มมัวเมาตกอยู่ภายใต้การครอบงำของกิเลส ไปจนถึงความตระหนักในสิ่งที่ควรและไม่ควรประพฤติปฏิบัติด้วย

⁵⁰ พระราชวิสุทธิโสภณ, กรรมที่ปณี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เขต, 2521), หน้า 185-338.

ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ เห็นได้ว่าผู้แต่งเจตนาแสดงความคิดเรื่องนี้มีฉันทะนั้น แล้วคงไม่สอดแทรกเรื่องกรรมเข้ามาไว้ในช่วงแรก และกำหนดให้พระอินทร์กล่าวเชิงตำหนิในความประมาทของพระจันทนิพนธ์ในช่วงหลัง โดยมีลักษณะเน้นย้ำเพื่อให้ตระหนักในความสำคัญ แทนที่จะกล่าวปลอบประโลมว่าเป็นเพราะกรรมเก่าทำให้ต้องประสบเคราะห์กรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่าได้เศร้าโศกไปเลย ทั้งนี้เป็นคัมมอย่างใดก็ตาม โดยเหตุที่ผู้แต่งมิได้ชี้แจงอย่างแจ่มแจ้งถึงบทบาทของอุปมาทธรรมที่มีต่อกรรมเก่า คงปล่อยให้ผู้อ่านเข้าใจเองโดยนัย เช่นนี้อาจทำให้ผู้อ่านเข้าใจยาก ยกเว้นผู้อ่านที่ได้ศึกษาและมีความรู้ความเข้าใจในหลักพุทธธรรมอย่างถูกต้องลึกซึ้งพอสมควร เท่านั้น

มโนทัศน์เรื่องกรรมที่ปรากฏแฝงอยู่ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ แสดงให้เห็นในลักษณะของความเป็นเหตุและผลว่าถ้าทำอย่างนั้นจะไฉนอย่างนั้นเป็นคัมม เช่น

"ใคร โลก แลหลงกาม   คุณโทษจถึงมอ"⁵¹

เรื่องของกรรมเป็นเรื่องที่มีความกว้างขวาง ลึกซึ้ง และซับซ้อนเกินกว่าจะกล่าวถึงได้ทุกแง่ทุกมุม ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาแต่พอเป็นแนวทาง โดยได้หยิบยกมาพิจารณาเฉพาะในจุดที่เกี่ยวข้องกับแก่นเรื่องเพื่อชี้ให้เห็นว่าความคิดเรื่องกรรมที่ผู้แต่งแทรกเข้ามานี้ช่วยเสริมความสำคัญของแก่นเรื่องได้อย่างไร อุปมาทธรรมมีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อเรื่องกรรม และทั้งสองเป็นเงื่อนไขแก่กันได้อย่างไร ซึ่งผลการศึกษาก็พบว่ากรรม (เก่า) มิได้เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องยอมจำนน มนุษย์มีอิสระเพียงพอที่จะหันเหหรือหลบหลีกหรือบรรเทากรรมนั้นได้ ด้วยการสร้างกรรมปัจจุบัน โดยอาศัยหลักแห่งความไม่ประมาท

มโนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องกรรมนี้ถ้าวิเคราะห์ส่วนใหญ่มักจะเน้นเฉพาะกรรมในแง่อดีต ทว่าในจินตนิพนธ์คำฉันท์ ผู้แต่งมิได้มองกรรมแต่เฉพาะในแง่อดีตเท่านั้น แต่มองถึงปัจจุบันที่ทำให้เชื่อว่ามนุษย์สามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้ กรรมเก่ามิใช่สิ่งที่สามารถบงการชีวิตมนุษย์และทำให้มนุษย์ต้องยอมจำนนอย่างสิ้นเชิง โดยอาศัยหลักอุปมาทธรรม มนุษย์สามารถเบี่ยงเบน ผ่อนปรน หรือแก้ไขกรรมเก่า เพื่อให้ตน

⁵¹ จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 227.

รอกพันภัยพิบัติร้ายแรง และสามารถประสมสิ่งที่ตั้งงามได้ ทั้งนี้เพราะการให้ผลของ
วิบากกรรมขึ้นอยู่กับชนิดของกรรมนั้น ๆ (คงได้กล่าวแล้วใน หน้า 114-115)

มโนทัศน์เรื่องกรรมในลักษณะดังกล่าวเน้นให้เห็นความสำคัญอย่างยิ่งของ
อุปมาทศธรรมที่เป็นแก่นเรื่อง ว่าเป็นหลักธรรมที่จำเป็นสำหรับการปฏิบัติกายและใจ
ของมนุษย์ทุกแง่ทุกมุมและทุกชั้นตอนดังที่พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญอย่างยิ่ง แม้พระ
ปัจฉิมวาทก็ยังคงทรงเน้นธรรมนี้เป็นสำคัญ

4.1.3 พรหมวิหารธรรม พรหมวิหารธรรมเป็นหลักธรรมที่แสดง
มโนทัศน์ของผู้แต่งทางพุทธธรรมอีกประการหนึ่งที่ปรากฏในจันทกนิมรคาคำฉันท์ ผู้แต่งได้
นำมาใช้กล่าวสอนโดยกล่าวว่าหลักธรรมนี้

"จักเป็นก่าแพงไชย   ประกานกันซึ่งอันตราย"⁵²

ในธรรมานุกรมกล่าวถึง พรหมวิหารธรรมว่า หมายถึงธรรมเป็นที่อยู่ของ
พรหม ได้แก่ เมตตา คือความสนิทสนม รักใคร่ ปราบณาความสุขความเจริญแก่เขา
เมตตานี้เป็นข้าศึกแก่พยายาบท เมื่อมีเมตตาก็กำจัดพยายาบทเสียได้ กรุณา คือความ
ปราบณาช่วยเบียดปลดทุกข์ของเขา ในเมื่อเห็นเขาทุกข์ยาก กรุณาเป็นข้าศึกแก่
วิหิงสา คือความเบียดเบียน เมื่อมีกรุณาก็กำจัดวิหิงสาเสียได้ มุทิตา คือความชื่นบานใจ
พลอยยินดีเมื่อเขาได้ดี มุทิตาเป็นข้าศึกแก่อัสสา (ริษยา) เมื่อมีมุทิตาก็กำจัดอัสสาจิต
ได้ และพรหมวิหารธรรมข้อสุดท้าย ได้แก่ อุเบกขา คือความวางเฉยเป็นกลาง เป็น
ข้าศึกกับอคติ เมื่อมีอุเบกขาก็กำจัดอคติเสียได้ เพราะพรหมวิหารธรรมมีลักษณะดังกล่าว
ผู้ที่มีพรหมวิหารธรรมอย่างสูง จึงไม่ต้องกลัวเวรภัยและไม่มีเวรภัยแก่ผู้อื่นแม้เขาจะมุ่ง
ประทุษร้าย⁵³

ด้วยเหตุที่ในจันทกนิมรคาคำฉันท์มีเหตุการณ์ที่พระจันทกนิมรดุ๊กทำร้าย ผู้แต่งจึง
กำหนดให้พระอินทร์นำหลักธรรมนี้มาสอน โดยมีนัยความหมายตรงกันกับที่กล่าวมาแล้ว

⁵² จันทกนิมรคาคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 226.

⁵³ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม,
หน้า 300-301.

ทุกประการ คึงที่ว่า

จจะมีเมกุทาทอ	ทุพลุพวกทมินพาล
การุญแกหุมมาร	อันมุงมาศพิฆาฏทน
จจะมีมุกทา	อย่าอิกฉาแกฝูงชน
เปนทางบังเกิดผล	ประคิพิฬสวัสดิ
หนึ่งมีอุเบกษา	มัชฌิมานะนินทริย
ยินรายและยินคิ	จงบำบักระมคใจ ⁵⁴

การที่ผู้แต่งสอนให้มีเมตตากาฤณาแก่ผู้เป็นพาลและผู้มุ่งประทุษร้ายนั้น ก็เพราะจะทำให้บุคคลสามารถระงับเวรภัยได้ เนื่องจากไม่มีความพยายามโกรธเคืองหรือเบียดเบียนต่อกัน การมีมุทิตาย่อมทำให้จิตใจผ่องแผ้ว ไม่ทุรนทุรายรุ่มร้อนด้วยความริษยาอันจะนำไปสู่การมุ่งทำลายล้างเบียดเบียน และก่อเวร ในข้ออุเบกษานั้นก็หมายความว่าหลักการวางใจเป็นกลาง เน้นความสำรวมระวังจิตใจมิให้หวั่นไหวไปกับความชอบและชัง อันเป็นเหตุให้เกิดความเคียดแค้น ซึ่งทั้งหมดก็นับว่าเป็นมนโถศีลที่ถูกค้องตามหลักพุทธธรรม

อนึ่ง การที่ผู้แต่งกล่าวว่า

"สี่อย่างนี้ศิวพรหม มวิหารแต่ไป
จิกเปนกำแพงไชย ประทานกันซึ่งอันตราย"⁵⁵

ก็นับว่าถูกค้องอีกเช่นกัน เพราะอานิสงส์แห่งเมตตาซึ่งมี 11 ประการนั้น เมื่อพิจารณาแล้วสามารถป้องกันอันตรายได้ อานิสงส์ทั้ง 11 ประการนั้นได้แก่

หลับเป็นสุข
ตื่นเป็นสุข
ไม่ฝันร้าย
เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย
เทวคารึกษา

⁵⁴ จันทกนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 226.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ไฟก็ดี พิษก็ดี ศัสตราก็ดี ไม่แฉ้วพานเขา
 จิตตั้งมั่นเร็ว
 สีหน้าผ่องใส
 ไม่หลงทำกาลกิริยา
 เมื่อยังไม่บรรลุลุคณอันยิ่งกว่า ย่อมเข้าถึงพรหมโลก⁵⁶

อาจเป็นเพราะอานิสงส์เหล่านี้เอง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อศัสตราฯ ไม่แฉ้วพาน) ที่เชื่อมโยงความศรัทธาตั้งกับเหตุการณ์ในเรื่อง แล้วทำให้ผู้แต่งนำเรื่อง พรหมวิหารธรรมมากล่าวไว้ ซึ่งทั้งนี้แสดงว่าผู้แต่งเป็นผู้ที่มีความรู้ทางธรรมอย่างกว้างขวางมากคนหนึ่ง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าผู้แต่งจินตนิพนธ์คำฉันท์มีความรอบรู้ใน หลักพุทธธรรมเป็นอย่างดี สามารถแสดงมโนทัศน์ทางพุทธธรรมในเรื่องต่าง ๆ ได้ อย่างถูกต้อง และสามารถหยิบยกมากล่าวไว้ได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับเหตุการณ์ ในเรื่อง อย่างไรก็ดี ในจินตนิพนธ์คำฉันท์นี้แม้จะแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งได้ยึดมั่นใน หลักพุทธธรรมมาตลอด ก็มีอยู่บ้างเหมือนกันที่แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งยังคงรับอิทธิพล ทางคติฮินดูอยู่ เช่น การให้ความสำคัญแก่เรื่องฤกษ์ยาม ดังที่ปรากฏในคำสอนของ พระอินทร์ว่า

"พินิจดูเวลา ให้ชอบแล้วจึงควรจร" ⁵⁷

ซึ่งนับเป็นการชกกับคติทางพุทธที่ว่าให้ยึดมั่นในการกระทำของตนเป็นหลัก เมื่อได้กระทำสิ่งที่ดีควรทำด้วยความไม่ประมาทแล้ว การกระทำนั้นย่อมเป็นผลดี ฤกษ์ยามไม่ใช่สิ่งสำคัญเลย ดังพุทธพจน์ว่า

สัตว์ทั้งหลายประพฤติกุศลเวลาใด เวลานั้นชื่อว่า เป็นฤกษ์ดี มงคลดี สุว่างดี ฤกษ์ดี ฆณะดี ยามดี และบุชาติในพรหมจารีบุคคลทั้งหลาย กายกรรมเป็นส่วน

⁵⁶ วิสุทธิมรรคแปล ภาค 2 ตอน 1 ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, 2528), หน้า 178.

⁵⁷ จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 226.

เบื้องขวา ความปรารถนาของท่านเป็นส่วนเบื้องขวา สัตว์ทั้งหลายทำกรรมอันเป็นส่วนเบื้องขวาแล้ว ย่อมไคผลประโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องขวา⁵⁸

(ส่วนเบื้องขวา แปลจากพระบาลีว่า ปทกฺขิณ บางท่านแปลเอาความหมายในที่นี้ว่า สิทธิโชค)⁵⁹

ผลจากการศึกษามโนทัศน์ทางพุทธธรรมของผู้แต่งจันทกนิรคำฉันท์ อาจสรุปได้ว่าผู้แต่งมีมโนทัศน์ที่ตรงตามหลักพุทธธรรมเป็นส่วนใหญ่ หลักธรรมที่ผู้แต่งได้หยิบยกมาเสนอคืออุปมาธรรมเป็นหลักธรรมที่มีคุณค่าสำคัญยิ่ง โดยเป็นหลักปฏิบัติที่จำเป็นที่สุดในการที่จะบรรลุถึงอุดมการณ์สูงสุดทางพุทธศาสนา คือ นิพพาน แม้ว่าผู้แต่งจะมีไคชี้แจงและให้รายละเอียดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการต่าง ๆ ที่ไคกล่าวถึงก็ตาม อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้แต่งมีความเชื่อเพื่อต่อความเข้าใจของผู้อ่านด้วย โดยไคพยายามอธิบายคำยากต่าง ๆ ไว้เสมอ เช่น คำว่า อภิจนัง อธิบายว่า

"คฤคณเปนเวรี   ทฺรจิตฺรจปองผลาญ"⁶⁰

คำว่า วิตก และ วิจาร ซึ่งหมายถึง การตรึก และการตรองพิจารณา⁶¹ ก็อธิบายว่า

"ให้มึวิตกจิตฺร   รวิงคิตถึงกาย
วิจารจงชวนชวาย   คฤคตวิจรณา
คฤคแล้วจงครองเล่า   สติเคล้ากับบิญญา"⁶²

ผู้แต่งอาจเห็นว่าการอธิบายคำเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความเข้าใจอย่างคร่าว ๆ ของผู้อ่านทั่วไป ส่วนการอธิบายถึงหลักการหรือความสัมพันธ์แห่งกระบวนการ

⁵⁸ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 20 : 595.

⁵⁹ พระราชนิพนธ์, พุทธธรรม, หน้า 215

⁶⁰ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 226.

⁶¹ พระราชนิพนธ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 326.

⁶² จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 226.

ธรรมทั้งมวลเป็นสิ่งไม่จำเป็นเพราะเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งและกว้างขวางเกินไปยากแก่การเข้าใจ ไม่เหมาะสมที่จะนำมาบรรจุไว้ในวรรณคดีเรื่องใดนอกจากในคัมภีร์ ค่ายเหตุนี้ผู้แต่งจึงไม่ให้ความแจ่มกระจ่างในเรื่องคังกล่าว คงละไว้ในฐานที่เข้าใจสำหรับผู้รู้และในฐานที่เป็นสิ่งฟังทำความเข้าใจสำหรับผู้ไม่รู้ที่ปรารถนาจะรู้ ฉะนั้นการศึกษามโนทัศน์ของผู้แต่งในค่านี้นี้จึงนับว่ามีประโยชน์อย่างมาก

นอกจากนี้แล้วยังทำให้ได้ข้อคิดบางประการว่าความคิดความเชื่อทางคติฮินดูมักเข้ามามีบทบาทอิทธิพลต่อผู้นับถือพุทธศาสนาอยู่เสมอ มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่ความลึกซึ้งของความรู้ความเข้าใจของบุคคลที่มีต่อหลักพุทธธรรม เช่นในเรื่องนี้แม้แต่ผู้แต่งจะได้ศึกษาพุทธศาสนาจนมีความรอบรู้และมีความเข้าใจที่ถูกต้องในหลักพุทธธรรมเป็นอย่างดีก็เพียงใดก็ตาม ก็ยังแสดงให้เห็นว่ายอมรับอิทธิพลความคิดความเชื่อทางคติฮินดูบางประการ เช่น การให้ความสำคัญแก่ฤกษ์ยามคังกล่าว อย่างไรก็ตาม ความคิดความเชื่อเรื่องนี้ก็มีได้ปรากฏอย่างเด่นชัดจนมีผลให้เกิดความขัดแย้งอย่างชัดเจนกับอุปมาธรรมตามหลักพุทธธรรมแท้ที่ผู้แต่งเพียรเสนอมาโดยตลอด เพราะผู้แต่งได้นำความคิดนี้มาผสมผสานกับทางฝ่ายพุทธเป็นทำนองว่า การพิจารณาฤกษ์ยามก่อนเดินทางไปที่ใดเป็นความไม่ประมาทอย่างหนึ่ง ซึ่งแม้จะเป็นเรื่องที่สามารถโต้แย้งได้แก่หลักพุทธธรรม ก็แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะปรับความคิดทางคติฮินดูมาเข้ากับหลักธรรมทางพุทธศาสนาได้อย่างแนบเนียนพอสมควร

4.2 มโนทัศน์ค่านิยมเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของบุคคล

คำว่า "ค่านิยม" ใช้ในความหมายที่ตรงกับในภาษาอังกฤษว่า Social Value ซึ่งมีความหมายกว้างกว่า "คุณค่า" ค่านิยมหมายความครอบคลุมไปถึงสิ่งที่คนสนใจ ปรารถนาจะได้ยินชมชอบเพราะเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีประโยชน์ ตลอดจนเป็น "แบบฉบับของความคิดที่ฝังแน่นสำหรับยึดถือในการปฏิบัติของคนในสังคม"⁶³

⁶³ ลีทษา พิณภูวคัล และ ทิพย์สุเนตร อนันมบุตร, การอ่านและพิจารณาวรรณกรรม (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2525), หน้า 35, อ้างจาก กอ สวัสดิ์พาณิชย์, "วัยรุ่นกับค่านิยมและระบบศีลธรรม" เรื่องน่ารู้เกี่ยวกับการศึกษา, (กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2518), หน้า 46-58.

กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

ในการศึกษาเรื่องนี้จะศึกษาว่าผู้แต่งมีค่านิยมอะไรบ้างเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของสตรี และค่านิยมนั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร ทั้งนี้โดยอาศัยบทภาพพฤติกรรมการของนางจันทกนิณรีซึ่งเป็นตัวละครที่มีบทบาทและความสำคัญมากที่สุดในเรื่อง ซึ่งการศึกษานี้ทำให้แลเห็นค่านิยมเกี่ยวกับคุณธรรม 4 ประการดังนี้คือ

4.2.1.1 ความจงรักภักดีซื่อสัตย์ต่อสามี

4.2.1.2 ความสำรวมระวังในการปฏิบัติตนต่อสามี

4.2.1.3 ความสุภาพอ่อนน้อม

4.2.1.4 ความกตัญญูกตเวที

4.2.1.1 ความจงรักภักดีซื่อสัตย์ต่อสามี ในจันทกนิณร คำฉันท์ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นทัศนคติเกี่ยวกับคุณธรรมที่สำคัญของสตรีคือ ความจงรักภักดีซื่อสัตย์ต่อสามี อาจพิจารณาได้จากกราวให้หน้าหนักความสำคัญแก่เหตุการณและบทบาทตัวละครที่เป็นสื่อแสดงความคิดนี้คือนางจันทกนิณรหรืออย่างเท่าเทียมกับในจันทกนิณรชาคก ซึ่งเป็นชาคกที่มุ่งแสดงคุณธรรมในเรื่องนี้โดยตรง ทำให้เห็นว่าสตรีที่ได้ชื่อว่าจงรักภักดีต่อสามีนั้นจะต้องมีความผูกพันทางใจอย่างเหนียวแน่น ลึกซึ้ง เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกับสามี เมื่อสามีประสบอันตรายทุกข์ยากลำบากก็มีความทุกข์ร้อนราวกับคนนั้นได้ประสบภัยนั้นด้วย เช่นในเรื่องนี้เมื่อพระจันทกนิณรต้องครล้ลง นางจันทกนิณรนั้นก็

"นางร้องทรากตริษวิคคัง   ฌาวังเข้าประหัง   ประเทืองพระองค์ชิตยา
เพียงเศียรพระชนิฐนิกทา   คานแสนโสกา   ก็คอนพระทรวงโทรมดลยา
กรรแสงแสนทเวชไปวาย   (กันฉับไม้สมบุรณ์)   พิลาปนสันสมประคี"⁶⁴

ความจงรักภักดีอย่างเต็มเปี่ยมยอมนำไปสู่ความซื่อสัตย์อันหมายถึงความมีจิตใจมั่นคงไม่แปรเปลี่ยนไปชื่นชมยินดีกับชายอื่น แม้ว่าชายอื่นนั้นจะมีคุณสมบัติที่เด่นมีอิทธิฤทธิ์สามารถเพียงใดก็ตาม ดังที่นางกล่าวว่า

"ถึงท้าวเสจค้าวจันทรธา   อิกดวงสุรียา   มาให้เราไม่ยินดี"⁶⁵

⁶⁴จันทกนิณรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 220.

⁶⁵เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 221.

การที่สตรีซึ่งมีสามีแล้วยังมีความยินดีในชายอื่นนั้น เป็นเรื่องที่น่าตำหนิอย่างรุนแรง ความคิดนี้เห็นได้ชัดเจนจากคำพูดของนางกนิณรีที่ว่า

"เราไซ้ทรชาติหญิงพาล   เขิญชมเคียรฉาน   ให้สมค้วยศักกักชลา
.....
เราไซ้หญิงชาติเสเพล   ใจหันทวนเท   ละโลภละโมภเมณ" ⁶⁶

นอกจากนี้แล้ว การแสดงออกซึ่งความซื่อสัตย์ต่อสามีในความคิดของผู้แต่ง สตรียังอาจต้องแสดงปฏิกิริยาตอบโต้อย่างแข็งกร้าวเค็ดเค็ดเกี่ยวกับชายอื่นที่มามุ่งหมาย ค้วย ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงเจกนารมณ์อย่างแน่วแน่ในการปฏิเสธ และเพื่อแสดง ความซื่อสัตย์มั่นคงต่อสามีอย่างแท้จริง ดังเช่นที่นางกนิณรีแสดงต่อท้าวพรหมทัต ซึ่ง วิธีการดังกล่าวผิดกับในจันทกนินรชาคก ทำให้เป็นที่น่าสังเกตว่าข้อนี้จะเป็น ส่วนหนึ่งของมโนทัศน์ของผู้แต่งเองที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความซื่อสัตย์ของสตรี

ความจริงรักภักดีซื่อสัตย์ต่อสามีนี้ผู้แต่งถือว่าเป็นคุณธรรมความดีอันประเสริฐ สามารถนำไปใช้อ้างได้คล้ายกับการกระทำสังจกิริยา (คือการยกเอาคุณธรรมที่ตนได้ ประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญหรือมีอยู่จริงขึ้นมาอ้างเป็นพลังอำนาจสำหรับขจัดบัคเป่าภัยอันตราย ที่ใคร่ประสบเมื่อหมกทางแกไขอย่างอื่น) ⁶⁷ เพื่อขอให้ทวยเทพช่วยเหลือให้พ้นภัย ดัง เช่นที่ว่า

ซ้าชื่อสุจริค	ไปห่างจางจิตร	จากเบื่องทูลี	
แสนชายไตรภพ	ไปสมสมศรี	ทราวสินชีวี	มอกม้วยในไพร
.....	.....	.....	
ของงเทเวศ	เรื่องเคชฤทธิไกร	ช่วยเปลื้องปลดไภย	ฤทธิรสากรา ⁶⁸

ในแง่แบบอย่างความประพฤติของสตรีนั้น ผู้แต่งเห็นว่าความจริงรักภักดี และความซื่อสัตย์เป็นคุณธรรมประเสริฐที่สตรีพึงยึดถือปฏิบัติ ส่วนความรวนเรแปรปรวน

⁶⁶ จันทกนินรค่านันท์, ภาคผนวก, หน้า 221-222.

⁶⁷ พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 481.

⁶⁸ จันทกนินรค่านันท์, ภาคผนวก, หน้า 223.

ไม่มั่นคงทรงก่อสร้างเป็นความประพาศของสตรีชั่วไม่ควรยึดถือ สตรีที่ตีฟุ้งร่วมทุกข์
ร่วมสุขกับสามีโดยตลอด ไม่มีความยินดีต่อชายอื่นเลยแม้แต่น้อย ทั้งยังควรแสดงความ
เคียดเคี้ยวนั้นให้เป็นทีประจักษ์อย่างแจ่มชัดอีกด้วย

4.2.1.2 ความสำรวมระวังในการปฏิบัติตนต่อสามี ใน
จันทกนิรคำฉันท์จะพบได้ว่าทามความคิดของผู้แต่งนั้น สตรีที่ตื่นนอกจากจะมีคุณธรรมใน
เรื่องความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ต่อสามีแล้ว ยังต้องมีความสำรวมระวังในการปฏิบัติตน
ต่อสามีด้วย กล่าวคือต้องมีความระมัดระวังไม่ล่วงเกินสามีด้วยกาย วาจา อันเป็น
การ ลมหลู่เกียรติยศของสามี

ในจันทกนิรคำฉันท์ผู้แต่งชี้ให้เห็นว่า การกระทำของนางกนิรที่ทอนอุ้ม
พระจันทกนิรขึ้นบนตัก เป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดความอภัยแก่พระจันทกนิรผู้เป็น
กนิรราชา ดังที่พระนางพิมพากล่าวว่า

"โหมนุชทุจริตเคืองระคาย สุกแสนมรยาย เอนเกล้าเหลือประมาณ
ไค้หมิ่นล่วงประมาทบัวบาน ให้ไค้อัปรมาณ แก่ผู้งคณานารี"⁶⁹

และได้กำหนดให้พระนางพิมพากล่าวโทษตนว่า

"เปนหญิงทรลักพาลา อุ่มชายนิทร่า เหนือเพล่าให้เสร้าเสียศรี"⁷⁰

แสดงให้เห็นว่าแม้การกระทำของนางจันทกนิรจะมีไค้ประกอบด้วยเจตนา
ที่จะลมหลู่ก็ตาม ผู้แต่งก็ชี้ว่าเป็นความผิดเพราะขาดความระมัดระวัง ข้อนี้แสดงความคิด
ที่ว่าสตรีพึงระมัดระวังในการปฏิบัติตนต่อสามี ยิ่งสามีมีฐานะสูงศักดิ์เท่าใด ก็ยิ่งต้อง
ระมัดระวังมากเท่านั้น ทั้งนี้ไม่ว่าตนจะอยู่ในสภาพจิตใจเช่นไรก็ตาม

ความคิดนี้เป็นความคิดที่ผู้แต่งจงใจเสนอ โดยหยิบยกมาจากจุดที่ชาคก
มิไค้ให้ความสำคัญ (โดยเฉพาะในชาคกยังกล่าวถึงการกระทำที่หนักกว่านี้ คือการที่
นางกนิรบินลงมาอุ้มกนิรสามีขึ้นไปบนไหล่เขา แล้วซ่อนเคียดกนิรพาคตักของตน)

⁶⁹จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 214.

⁷⁰เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 228.

ความตั้งใจของผู้แต่งเห็นได้จากกรยกเหตุการณ์นี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สาเหตุในการเล่าเรื่องจันทกนิทรคำฉันท์ผิดแปลกไปจากจันทกนิทรชาดก และพิมพ์านิพนธ์อันเป็นต้นเค้า

การที่ผู้แต่งได้ยกจุดนี้ขึ้นมากล่าวเด่นชัดย่อมแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ดังกล่าว และใช้เป็นเครื่องนำเสนอมุมความคิดเรื่องความสำรวมระวังในการปฏิบัติตนของสตรี ในแง่ที่ว่าสตรีพึงหวงใยรักษาเกียรติยศของสามีด้วยการกระทำที่แสดงออกถึงความเคารพยกย่อง ไม่กระทำการที่สื่อไปในทางลบหลู่ดูหมิ่น และพึงยึดหลักปฏิบัติดังกล่าวอย่างเคร่งครัดในทุกโอกาสด้วย ซึ่งความคิดนี้มีความสอดคล้องกับความคิดในทางศาสนาที่ว่า หญิงซึ่งมีความเคารพแก่สามีอยู่เสมอมิได้ปรมาพนั้นเป็นคน 1 ใน 10 จำพวกที่มีคุณมาก เป็นผู้ที่ทำให้ความสุขความเจริญให้บังเกิดแก่ตนและให้บังเกิดแก่บุคคลอื่นด้วย⁷¹

4.2.1.3 ความสุภาพอ่อนน้อม ความสุภาพอ่อนน้อม เป็นคุณสมบัติอีกประการหนึ่งที่ผู้แต่งจันทกนิทรคำฉันท์เห็นว่าสตรีพึงมี แม้สตรีนั้นจะตระหนักในความสัมพันธ์หรือคุณธรรมประการอื่นของตนเพียงไรก็ตาม จะเห็นว่าในตอนนี้นางกนิทรแจ้งความเดือดร้อนของนางแก่ทวยเทพเพื่อขอความช่วยเหลือนั้น ในจันทกนิทรคำฉันท์ต่างจากจันทกนิทรชาดก ในจันทกนิทรชาดก นางกนิทรร้องกล่าวแก่ทวยเทพเป็นคำถามว่า "เทพเจ้าผู้มีนามว่าโลกบาลทั้งหลาย ไม่มีเลยหรือหนอ ไม่มีอยู่หรือหรือพากันตายเสียแล้ว ท่านจึงไม่ช่วยสามีที่รักของข้าพเจ้า"⁷²

ซึ่งเป็นวาทะที่ค่อนข้างระคายโศกไม่น่าฟัง นางกนิทรมิได้แสดงความอ่อนน้อมต่อเทพทั้งหลาย เพราะมีความเชื่อมั่นในคุณธรรมของตนและพระโพธิสัตว์ และถือว่าเป็นหน้าที่ที่ทวยเทพจะต้องให้ความช่วยเหลืออนุเคราะห์คนดี ในจันทกนิทรคำฉันท์ผู้แต่งได้แก้ไขในส่วนนี้ โดยให้นางจันทกนิทรกล่าวแก่ทวยเทพอย่างอ่อนน้อมด้วยความหวังและความศรัทธา แม้ว่านางจะมีความเชื่อมั่นในคุณธรรมของตนและพระโพธิสัตว์เพียงใด

⁷¹พระครูศิริปัญญา牟尼 (อ่อน) (ผู้แปล), คัมภีร์มงคลทีปนิแปล (พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, 2500), หน้า 222.

⁷²พระธรรมสิริชัย (ผู้แปลและเรียบเรียง), นิมาคชาดก, 15 : 160.

ก็ตาม ก็มีได้แสดงความถือกันว่าสำคัญให้ปรากฏ ดังที่ว่า

นางยกอัญชูลี	กึ่งเกล้าเกษรี	แล้วทั้งสัทยา	
เคชะคุมพระ	ผู้เป็นพิศคา	ปกเกล้าเกษษา	ผู้ขามทิเชรี
ข้าชื่อสุจรีค	ไปทางจางจิตร	จากเมืองทูลี	
แสนชายไตรภพ	ไปสยสมศรี	คราวสินชีวี	มอคม้วยในไพร
ขอโทเทเวศ	ผู้ทรงทิพเนตร	ทิพโสศเกรียงไกร	
ท้าวโลกบ่าเลิศ	อัมเรศเรืองไช	จักกฤษฤทธิไกร	อิศโรโมลี
เชิญช่วยพิศคา	แห่งขำบริจา	ผู้ทรงบารมี	
จักนำสัทวโลกย์	เมื่อโมขวิตี	พันโอชวารี	ทุกขวัญสมุทไท
แม่เวรปัจจุบัน	ไปถึงอาสัลย์	ชีฟูลงบันไลย	
ของงเทเวศ	เรื่องเคชฤทธิไกร	ช่วยเบ็ลื่องปลคไทย	ฤทธิรุตสาครา ⁷³

จะเห็นได้ว่าคำกล่าวของนางมีลักษณะอ่อนน้อมน่าปรานี ด้วยคำที่ใช้ก็รื่นหู ชวนฟัง เช่นใช้คำว่า ขอ เชิญช่วย เป็นคำ แทนการกล่าวอย่างก้าวร้าวเช่นในจินตกนิษฐาคก และเมื่อพระอินทร์แปลงร่างลงมาไต่ถาม นางก็ยังคงแสดงความอ่อนน้อมทั้ง กิริยาและวาจา เช่น

นางพจท้าวกล่าวแสดง	น้อมเกษกัมแดง	คคืออาครุทูลสนอง
.....	.....	.....
ชาแก่พระครูภูมณฑร	คุณธรรมอำพัน	พระเวทวิเสศสมไสม
ไปรฎุช่วยชาคคนเซนใจ	เชิญเบ็ลื่องปลคไทย	พิศมสาครที่รอนรมสกล ⁷⁴

ซึ่งกิริยาวาจาของนางเป็นที่พอใจแก่พระอินทร์ เพราะการที่พระอินทร์มา ทบควยร่างแปลงก็เพื่อจะทดลองคุณความดีของนาง จะเห็นว่าตอนพระอินทร์แปลงร่างนี้ ในจินตกนิษฐาคกไม่มีความสำคัญอย่างไร ไม่ว่าพระอินทร์จะแปลงร่างหรือไม่ พระอินทร์ก็ได้ตรงมารคน้ำพระโพิษีสักวทันที และไม่มีเหตุการณ์ใดที่จะช่วยทำให้เห็น ความสำคัญของการแปลงร่างเป็นพรหมณ์นั้น แต่ในจินตกนิษฐาคกฉบับนี้ การแปลงร่าง ของพระอินทร์นี้เห็นได้ว่ามีจุดประสงค์เพื่อจะทดลองจิตใจของนาง ว่าจะรู้สึกนึกคิด อย่างไรและจะแสดงกิริยาวาจาอย่างไรต่อพรหมณ์ซึ่งร่างร้าย ซึ่งปรากฏว่านาง

⁷³ จินตกนิษฐาคกฉบับที่, ภาคผนวก, หน้า 223.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 224.

จันทกนรีได้แสดงความเคารพอ่อนน้อมทอพร่าหมั้นนั้น

ความสุภาพอ่อนน้อมเป็นมงคลที่ 23 ในมงคล 38 ประการ เรียกว่า นิวาโต ผู้มีความสุภาพอ่อนน้อม เป็นผู้ละทิฏฐิมานะด้วยการพิจารณาเห็นว่าสิ่งทั้งปวง เป็นของไม่เที่ยง โดยเหตุที่ทิฏฐิมานะเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะ ฉะนั้นผู้ละทิฏฐิมานะ เสียได้ ย่อมเป็นผู้มีความเจริญเพราะมีมงคล⁷⁵ การที่นางจันทกนรีมีความสุภาพ อ่อนน้อมด้วยกาย วาจา เป็นการแสดงออกซึ่งความเคารพด้วย ซึ่งการที่บุคคลใดมีความเคารพรู้จักกราบไหว้บูชาผู้ควรเคารพ ก็จัดว่าเป็นมงคลประการหนึ่ง คือ ข้อ คารโว ซึ่งมงคลข้อนี้กล่าวถึงการเคารพผู้ควรเคารพ 3 จำพวก คือ คนมีอายุมากกว่า คน คนมีคุณ และคนมีบุญ⁷⁶ นางจันทกนรีได้แสดงความเคารพทอพร่าหมั้นในฐานะผู้ควรเคารพคือเป็นผู้ประกอบด้วยวิยวุฒิและคุณวุฒิ และได้แสดงความอ่อนน้อมด้วยความ เป็นผู้ปราศจากทิฏฐิมานะ แสดงว่านางปฏิบัติตนถูกต้องตามหลักเรื่องมงคล 38 ประการ ฉะนั้นพระอินทร์จึงพอใจ (เรื่องเกี่ยวกับการกระทำของพระอินทร์ในลักษณะ ดังกล่าว มีผู้ตั้งข้อสงสัยเถวว่า ตามเรื่องในชาดกส่วนใหญ่ ก่อนที่พระอินทร์จะช่วยเหลือ ใครก็ตาม มักมีบททดลองก่อนเสมอเพื่อให้แน่ใจว่าบุคคลนั้นมีความแน่วแน่มั่นคงใน คุณธรรมของตนหรือไม่)⁷⁷ เรื่องการแปลงร่างนี้ ผู้แต่งจันทกนรีคำฉันท์ถือตาม จันทกนรีชาดกก็จริง แต่โดยที่จันทกนรีชาดกมิได้แสดงความหมายใด ๆ เกี่ยวกับการกระทำดังกล่าว ผู้แต่งจันทกนรีคำฉันท์จึงได้ทำให้การกระทำนั้นมีความหมาย ความสำคัญขึ้น และเป็นการแสดงให้เห็นถึงความคึกของผู้แต่งว่าสตรีต้องมีความ อ่อนน้อมเป็นคุณธรรมอีกประการหนึ่งด้วย อันจะเป็นเครื่องช่วยให้ได้รับความเมตตา รักใคร่ เนื่องจากสตรีเป็นเพศอ่อนแอ มักช่วยตนเองไม่ได้ต้องอาศัยความช่วยเหลือ จากผู้อื่น ฉะนั้นถ้ามีความอ่อนน้อมก็จะเป็นประโยชน์สำคัญมาก ซึ่งผลข้อนี้ผู้แต่งได้ สะท้อนผ่านพฤติกรรมของพระอินทร์ว่า เกิดมีความเมตตาเอ็นดูเป็นอย่างมาก ได้ให้

⁷⁵พระครูศิริปัญญาภุมณี (อ่อน) (ผู้แปล), คัมภีร์มงคลที่ป็นแปล, หน้า 382-384.

⁷⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 368-371.

⁷⁷พระราชาวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 481.

ความอนุเคราะห์อย่างเต็มที่ และให้โอวาทอนเป็นประโยชน์ด้วยความปรานีและความปรารถนาที่เป็นอย่างยิ่ง ต่างจากในจินตนิพนธ์ชาดกที่พระอินทร์มิได้แสดงท่าทีเอื้อเฟื้อค้ำถ้ว ความช่วยเหลือของพระอินทร์เป็นการกระทำความดีเพื่อความดี แต่เพียงประการเดียวเท่านั้น และมีลักษณะคล้ายเป็นการกระทำที่มากกว่ากระทำด้วยความเอ็นดูโยคี จุดนี้เป็นจุดที่ผู้แต่งเห็นเป็นความบกพร่องของนางกนิณี ในจินตนิพนธ์คำฉันท์จึงได้ให้ความสำคัญแก่เหตุการณ์ตอนนี้ เพื่อเสนอความคิดที่ว่า ความอ่อนน้อมเป็นคุณธรรมที่สตรีพึงมี เพราะจะทำให้คนทั้งหลายมีความรัก เมตตา ปรานีและยินดีให้ความช่วยเหลือ ซึ่งการนี้บางครั้งอาจมีส่วนช่วยเหลือสามีให้รอดพ้นอันตรายได้ ฉะนั้นสตรีใดที่ประกอบคุณธรรมความดีข้อนี้จึงนับได้ว่า เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติตนอย่างถูกต้องสมควรยึดถือเป็นแบบอย่าง

4.2.1.4 ความกตัญญูกตเวทิต์ ผู้มีความกตัญญูกตเวทิต์ คือผู้ที่รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น⁷⁸ ในคัมภีร์ มงคลทีปนีกล่าวว่า เป็นบุคคลหายากในโลก⁷⁹ ความกตัญญูกตเวทิต์นี้จัดเป็นมงคลข้อที่ 25 ในมงคล 38 ประการ⁸⁰ จินตนิพนธ์คำฉันท์ได้แสดงเรื่องความกตัญญูกตเวทิต์ของนางกนิณีไว้อย่างชัดเจน คือตอนที่นางกนิณีอ่อนวอนให้พระอินทร์ช่วยเหลือ นางกล่าวว่า

"แม่ท้าวกลับฟื้นคืนชนม์ สองข้านฤมด จักรองล่องบาทา
เป็นทาสไต่บาทมุลิกา จวบจนชีวา พินาศไปชาคบิดูณาณ"⁸¹
ผลก็คือพระอินทร์นั้น

"สงสารสาวภาคยแจ่มจรรพ์ นางมีกตัญญู ออกสุคานารี"⁸²

⁷⁸ พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 78.

⁷⁹ พระครูศิริปัญญาณี (อ่อน) (ผู้แปล), คัมภีร์มงคลทีปนีแปล, หน้า 408.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 407.

⁸¹ จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 224.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความคิของผู้แต่งเรื่องความสำคัญของคุณธรรมข้อนี้ว่าเป็นเรื่องทำให้ผู้อื่นเกิดความเมตตาปรานี และยินดีช่วยเหลือให้พ้นทุกข์

จากที่กล่าวมาทั้งหมดอาจทำให้เห็นได้ว่าผู้แต่งแสดงค่านิยมเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของสตรีไว้ 4 ประการ คือ ความจงรักภักดีซื่อสัตย์ต่อสามี ความสำรวมระวังในการปฏิบัติตนต่อสามี ความสุภาพอ่อนน้อม และความกตัญญูทเวที มโนทัศน์ของผู้แต่งเกี่ยวกับค่านิยมเหล่านี้มีลักษณะไปในทางที่เอื้อต่อเกียรติยศและประโยชน์สุขของสามี เป็นสำคัญ โดยถือว่าเกียรติยศของสามีคือศักดิ์ศรีของภรรยาด้วย และประโยชน์ของสามีเป็นสิ่งที่สตรีผู้ภรรยาพึงแสวงรักษา สตรีต้องไม่ลบหลู่เกียรติยศสามีตนด้วยการเอาใจออกหากไปยืมดีชายอื่น หรือด้วยการปฏิบัติต่อสามีอย่างไม่สำรวมระวัง นอกจากนี้แล้วสตรีพึงมีคุณธรรมความดีอื่น ๆ อันจะทำให้มีผู้เมตตาปรานี เช่น ความสุภาพอ่อนน้อมและความกตัญญูทเวทีเป็นต้น คุณความดีนั้นนอกจากจะก่อให้เกิดผลดีแก่ตนเองแล้ว ยังเป็นผลดีต่อสามีด้วย ในคราวที่สามีทุกข์ยากภรรยาพึงแสวงหาทางช่วยเหลือและอาศัยคุณความดีเหล่านั้นเป็นเครื่องสนับสนุนให้ได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น สตรีโดยคิดหลักดังกล่าวจึงนับได้ว่าเป็นผู้มีความประพฤติกิ มโนทัศน์ของผู้แต่งค่านิยมเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของสตรีนั้นจึงนับว่าสอดคล้องเป็นอย่างดีกับค่านิยมและประเพณีในสังคมที่ถือความสำคัญของผู้ชายเป็นหลัก

4.2.2 มโนทัศน์ค่านิยมเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของสตรีบุรุษ

ดังได้กล่าวแล้วว่าผู้แต่งจินตนิพนธ์คำฉันท์ได้อาศัยบทบาทพฤติกรรมของตัวละครทุกตัวเป็นเครื่องมือในการชี้แนะสั่งสอนเรื่องความประพฤติ ดังนั้นในเรื่องนี้จึงนอกจากจะศึกษาแบบอย่างความประพฤติของสตรีจากพฤติกรรมของนางจินตนิพนธ์แล้วยังสามารถศึกษาถึงแบบอย่างความประพฤติของสตรีบุรุษได้จากพฤติกรรมของตัวละครอื่น ๆ ว่าผู้แต่งมีมโนทัศน์เกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของสตรีบุรุษหรือคนคืออย่างไร

จากการศึกษามโนทัศน์ของผู้แต่งเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของสตรีบุรุษ อาจทำให้มองเห็นคุณธรรม 4 ประการที่ผู้แต่งได้ชี้แนะไว้ดังนี้

4.2.2.1 ความเป็นผู้มีอินทรีย์สังวร

4.2.2.2 ความเป็นผู้ประพฤติธรรม

4.2.2.3 ความสันโดษ

4.2.2.4 การสงเคราะห์แก่ผู้ควรสงเคราะห์

4.2.2.1 ความเป็นผู้มีอินทรีย์สังวร ดังได้กล่าวแล้ว

ในข้ออุปมาธรรมว่า ความมีอินทรีย์สังวรคือความสำรวมระวังรักษามโนอินทรีย์ (ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ของตนมิให้หวั่นไหวเคลิบเคลิ้มไปกับอารมณ์ภายนอกที่เข้ามากระทบ ในภาวะที่ไร้อินทรีย์สังวรนั้น จิตจะถูกปรุงแต่งจนเกิดความพอใจในอารมณ์ภายนอก แล้วก็คึ้นรนเพื่อแสวงสิ่งทีปรารถนานั้นโดยไร้สติยึกเหนียว ทำให้ขาดความระมัดระวัง มีอาจารย์ภาคนให้พ้นจากอันตรายที่จะเกิดขึ้นทั้งทางกายหรือทางใจได้⁸³ ในเรื่องจันทกนิรคาคณัถ์ผู้แต่งได้ชี้ว่า ความมีอินทรีย์สังวรเป็นธรรมะที่สำคัญมาก เพราะไม่นำไปสู่ความประพฤติดันเป็นบาปหรือโทษทั้งปวง

ผู้แต่งได้ชี้แนะความคิดนี้โดยยกพฤติกรรมของพระจันทกนิรคและท้าวพรหมทัตขึ้นเป็นอุทาหรณ์ในเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าพระจันทกนิรคมีความประมาท เที่ยวเล่นในป่าอย่างขาดความระมัดระวังตน ทั้งนี้เนื่องจากมิไคร่ระมัดระวังใจ ปล่อยให้เคลิบเคลิ้มมัวเมาไปกับความสุขที่ไคร่ร้องรำทำเพลงท่ามกลางธรรมชาติอันงดงาม จึงทำให้ได้รัภัยร้ายแรง

ด้วยเหตุนี้พระอินทร์จึงได้กล่าวสั่งสอนเชิงวิจารณ์การกระทำของพระจันทกนิรคว่า

ฮา ๆ พระมิ่งมง

จักเนาพนัศดาน

ยีนร้ายแลยินดี

สุขุมประพฤติคน

กฤเทพรหมมาน

อญาประมาณลเมิคตน

จงอย่ามีในกรมล

เปนมัชชิมปานกลาง⁸⁴

⁸³ พระราชวรมุนี, พุทธธรรม, หน้า 63-64.

⁸⁴ จันทกนิรคาคณัถ์, ภาคผนวก, หน้า 225.

ความไม่ประมาท ความสุขุมไม่หวั่นไหวไปกับอารมณ์ต่าง ๆ ดังกล่าว ก็คือ
ความมีอินทรีย์สังวรนั่นเอง

ส่วนท้าวพรหมทัตนั้นเป็นตัวละครสำคัญ ผู้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในเรื่อง
พฤติกรรมของท้าวพรหมทัตได้แสดงถึงความไม่มีอินทรีย์สังวรอย่างชัดเจน กล่าวคือ
เมื่อเห็นนางกนิษฐีกีมีความพอใจรักใคร่ ชาศสติเห็นยวรั้งจิตใจ ปลดปล่อยให้พันหนำพา
ไปคามกำลัง จนถึงชั้นสังหารพระจันทกนิทร ทั้งนี้เป็นเพราะความไร้อินทรีย์สังวร จึง
ทำให้ต้องประพฤติกิยาาเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน และเบียดเบียนตนเอง
ในอันที่จะได้รับวิบากกรรมชั่วในภายหน้าด้วย พฤติกรรมของท้าวพรหมทัตนี้พระอินทร์
กล่าวพาดพิงถึงว่า

"ใครโลกแลหลงกาม   คุณโทษจึงมอ"⁸⁵

คำสั่งสอนของพระอินทร์เกี่ยวกับพฤติกรรมของตัวละครทั้งสองดังกล่าว
ทำให้เห็นมโนทัศน์ของผู้แต่งเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติอย่างชัดเจนว่า สักบุรุษ
พึงเป็นผู้มีอินทรีย์สังวรเป็นเครื่องนำพาตนเองให้พ้นจากความประพฤติอันก่อให้เกิด
บาปหรือโทษ ความมีอินทรีย์สังวรในลักษณะดังกล่าวนี้ ในมงคลสูตรกล่าวว่า ไค้แก่
ความมีขันติ คือความอคใจไม่โลภ ไม่โกรธ และไม่หลงในอารมณ์ คือ รูป เสียง
กลิ่น รส และสัมผัสที่เกิดขึ้น ขันตินี้เป็นมงคลข้อที่ 27 ในมงคล 38 ประการ⁸⁶

4.2.2.2 ความเป็นผู้ประพฤติกิธรรม ความประพฤติกิธรรม
หมายถึง ความประพฤติซึ่งธรรม ความชอบ ประกอบด้วยสุจริตเนืองนิตย์มิได้ขาด
จักเป็นมงคลข้อที่ 16 ในมงคล 38 ประการ มีผลให้ไปสู่สุคติและปิดทางอบาย⁸⁷
ความประพฤติกิสุจริต 3 ไค้แก่ กายสุจริต วจิสสุจริต และมโนสุจริต เรียกว่า กุศล
กรรมบถ 10 หรือสัปปริสธรรม (ธรรมของสักบุรุษ) ไค้แก่

⁸⁵ จันทกนิทรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 227.

⁸⁶ พระครูศิริปัญญาภุมณี (ชูแปล), คัมภีร์มงคลทิปิแปล, หน้า 434.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 268.

3 ประการ คือ

กรรมสิทธิ์ของผู้อื่น

ละเมิดประเพณีทางเพศ

มี 4 ประการ คือ

มี 3 ประการ คือ

ของกรรมสิทธิ์กรรมชั่วมี เป็นต้น⁸⁸

มโนทัศน์เกี่ยวกับค่านิยมแห่งความประพฤติในข้อนี้อาจแลเห็นได้จากพฤติกรรมของท้าวพรหมทัตซึ่งมีลักษณะอันเป็นไปในทางตรงข้ามนี้ กล่าวคือ ท้าวพรหมทัตได้แสดงออกถึงความเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในสุจริต 3 เป็นผู้มี ความทุจริตทางกาย โดยได้เบียดเบียนสังหารพระจันทกนิทร และมีเจตนาปรารธนาจะครอบครองภรรยาของผู้อื่น เป็นผู้มี ความทุจริตทางวาจาโดยการกล่าวเท็จว่าไม่มีเจตนาสังหารพระจันทกนิทรครั้งที่ว่า

ก. กายสุจริต คือการละบาปทางกาย มี

1. ละการฆ่าการเบียดเบียน
2. ละอทินนาทาน มีความเคารพ
3. ละการประพฤตินอกในกาม ไม่ล่วง

ข. วีสสุจริต คือ การละบาปทางวาจา

4. ละการพูดเท็จ
5. ละการพูดส่อเสียด
6. ละการพูดคำหยาบ
7. ละการพูดเพ้อเจ้อ

ค. มโนสุจริต คือการละบาปทางใจ

8. ละการเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น
9. ละจิตคิดร้ายต่อผู้อื่น
10. มีความเห็นชอบ เช่นว่า ผลวิบาก

⁸⁸ พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 277-278.

"ที่ไม่จงจิตรจำนง   แกล้งราษฎรลานองค์   นเรศพระปิ่นกิงรา
 ที่ไโล่ทามติคมฤคา   แผลงผลาศสาครา   ประจวบประจบสมองค์
 ผลกรรมท้าวขำมันคง   คานให้ศรชรง   มาต้องพระกายวายชนม์"⁸⁹

นอกจากนี้ยังเป็นผู้มีมโนทุจริต เพราะความโลภอยากได้นางจันทกีนรีซึ่งเป็นชายาของพระจันทกีนรี และมีจิตประทุษร้ายกำจัดพระจันทกีนรีซึ่งจะเป็นอุปสรรคขัดขวางประโยชน์คน

ผู้แต่งได้แสดงทัศนะในทางกำหนัดการกระทำของท้าวพรหมทัตอย่างมาก ซึ่งทั้งนี้อาจเห็นได้จากวาทะที่เขียนของตัวละครอื่น เช่น

"มีชายทรชาติจัญไร   แผลงสาครดินไซ   พิฆาฎพระปิ่นกิงรา
 แล้วมีทุจริตมฤคา   จักโลมดวงกา   เมจิตรบคิกเวรี"⁹⁰

ใครโลภแลหลงกาม	มุกุณโทษจถึงมอร
ศันหาคฤสาคร	ชื่อทุกขสมุทไท
อันอจน่าสัคว์	ให้นิวักันไล
สุชาติชราไทย	พญาธิแลมรณัง ⁹¹

พฤติกรรมของท้าวพรหมทัตแสดงให้เห็นถึงการล่วงอกุศลกรรมบถซึ่งเป็นทางแห่งความชั่ว และผู้แต่งได้นำมาชี้ให้เห็นเพื่อสอนมิให้ประพฤติกาม โดยนัยนี้อาจนับได้ว่าผู้แต่งได้แสดงคานิยมเรื่องการประพฤติกกรรม การประพฤติกกรรมหรือกรรมจริยานี้ได้แก่ กุศลกรรมบถ 10 อันเป็นกรรมของสัตว์มนุษย์ และกรรมจริยานี้เป็นมงคลข้อที่ 16 ในมงคล 38 ประการด้วย

อนึ่ง การพิจารณาพฤติกรรมของท้าวพรหมทัตตามหลักสัปปุริสธรรมนี้ นับเป็นการสอนแบบอย่างความประพฤติแก่สัตว์มนุษย์ทั่วไป แต่การอาศัยพฤติกรรมของท้าวพรหมทัต เป็นตัวอย่างนั้นยังอาจตีความว่าเป็นสื่อสอนแบบอย่างความประพฤติของ

⁸⁹ จันทกีนรีคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 221.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 224.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 227.

กษัตริย์ได้อีกโสดหนึ่งควย เนื่องจากท้าวพรหมทัตมีฐานะเป็นพระราชา และผู้แต่งก็
ได้เน้นย้ำสถานภาพนี้อย่างชัดเจน ซึ่งจะเห็นได้จากบทเจรจาของนางกนิษฐิณี
โต้ตอบกับท้าวพรหมทัต มีคำเรียกที่แสดงสถานภาพนี้หลายคำ เช่น ท้าวผู้เจ้านครา
ท้าวเจ้าบุรี ท้าวเจ้าจอมปราง เป็นต้น รวมทั้งถ้อยคำวิจารณ์เช่น อุบาทว์วิบัติ
ชดิยา และบทบรรยายที่ว่า

"กรุงกระษัตริย์พงอรธวัจนา ..... ใค้อภัยคอาของค์"⁹²

ซึ่งลักษณะนี้จะเป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีเจตนาพิจารณาการ
กระทำของท้าวพรหมทัตในฐานะพระราชาควย

ในฐานะพระราชา ท้าวพรหมทัตพึงยึดถือธรรม 10 ประการ คือ
ทศพิธราชธรรม อันได้แก่

1. ทาน คือ การให้ ใค้แก่การสละทรัพย์สินของเพื่อบำรุงเลี้ยง
ช่วยเหลือประชาราษฎร์
2. ศีล คือ ความประพฤติดีงาม ตั้งอยู่ในสุจริต รักษาภักดีคุณ
มิให้มีข้อควรครุแคลน
3. บริจาคะ คือ ความเสียสละความสุขสำราญ เพื่อประโยชน์สุข
และความสงบของบ้านเมือง
4. อาชชวะ คือความซื่อตรงทรงสัตย์ ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความ
จริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน
5. มัทวะ คือ ความอ่อนโยน มีอัธยาศัย ไม่กระด้างหยามคาย มี
ท่วงทีอันงามสง่า ใค้ความภักดี แต่มีขาดความยำเกรง
6. ทปะ คือ ความแผศเผาศกิเลสตัณหา มิใค้มาครอบงำยับยั้งจิต ระงับ
ยับยั้งข่มใจใค้
7. อักโกธะ คือความไม่เกรี้ยวกราด ลุแก่อำนาจ จนทำให้เสียความ
เป็นธรรม

⁹² จันทกนิษฐิณี, ภาคผนวก, หน้า 222.

8. อวิหิงสา คือ ความไม่เบียดเบียน ไม่หลงระเริงอำนาจ ชาคความ
กรุณา หาเหตุเบียดเบียนราษฎรด้วยความอาฆาตเกลียดชัง

9. ชันตี คือ ความอดทน ไม่ทอดอย ไม่หมกกำลังใจ ไม่ละทิ้งกรณีย์ที่
บำเพ็ญโดยชอบธรรม

10. อวิโรชนะ คือ ความไม่คลาดกรรม เป็นผู้หนักแน่นในธรรม ไม่ทวนไหว
ด้วยอภิวรรณณ์ หรืออนิภิวรรณณ์ใด ๆ⁹³

ที่ว่าท้าวพรหมทัตก็เป็นผู้ไม่หนักแน่นในธรรม ยอมให้อ่านาจกิเลสเข้าย่ำยี
ไม่ยั้งยังมีใจคน ลุแก่อ่านาจเบียดเบียนข้าแผ่นดินให้ได้รับความเดือดร้อน เป็นผู้ไม่มี
ศีล มิได้ตั้งมั่นในสุจริต 3 ทำให้ราษฎรชาคความภักดียำเกรง คุณแคลนได้ การที่
ผู้แต่งกำหนดให้นางจันทกนิกรีกกล่าววาทารุณแรงต่อท้าวพรหมทัตเป็นอย่างมาก เป็นการ
แสดงให้เห็นทัศนคติของผู้แต่งในแง่นี้ได้ว่า พระราชาที่มีพฤติกรรมดังเช่นท้าวพรหมทัตนี้
สมควรได้รับการกระทำเช่นนั้นเป็นการสนองตอบ ทั้งนี้เพราะเป็นผู้มิได้ตั้งมั่นอยู่ใน
ธรรม ดังเช่นที่นางกนิกรีกกล่าววิจารณ์เชิงบริภาษว่า

"เหวย ๆ ท้าวเจ้าบุรี มฤจจากาสี อุบาทวิบัชชิตยา"⁹⁴

นับเป็นการแสดงมโนทัศน์ของผู้แต่งเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของ
พระราชาได้อย่างชัดเจน

จะเห็นได้ว่าในการแสดงแบบอย่างความประพฤติในข้อที่ให้เป็นผู้ประพฤติ
ธรรมนี้ เมื่อพิจารณาจากพฤติกรรมของท้าวพรหมทัตซึ่งเห็นได้เด่นชัดที่สุด อาจถือได้ว่า
เป็นการแสดงแบบอย่างความประพฤติของบุคคล 2 ระดับ คือ สามัญชน และ พระราชา
แม้ว่าเมื่อมองความคิดรวบ ๆ จะเห็นว่าเป็นแบบอย่างความประพฤติสามัญชนทั่วไปก็ตาม
การกล่าวถึงแบบอย่างความประพฤติของพระราชนั้นก็ได้เป็นการตีความเกินกว่าที่
ปรากฏ เพราะธรรมของสัคบุรุษและธรรมของพระราชามีพื้นฐานร่วมกันคือ ธรรมจริยา

⁹³ พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 285-287.

⁹⁴ จันทกนิกรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 222.

4.2.2.3 ความสันโคษ ความสันโคษ คือ ความพึงพอใจในผลสำเร็จที่ได้สร้างขึ้น หรือในปัจจุบันเวลาที่แสวงหามาได้ด้วยความเพียรพยายามของตนเองโดยทางชอบธรรม⁹⁵ ในคัมภีร์มงคลทีปนีได้กล่าวถึงความสันโคษของคฤหัสถ์ โดยเน้นความสันโคษในกามเป็นหลัก โดยกล่าวว่าความไม่รู้จักประมาณ มีความโลภในกามราคะนั้นเป็นเหตุให้เกิดความเคียดรอน⁹⁶ ซึ่งถือว่าไม่เป็นมงคลหรือหนทางแห่งความเจริญใด ๆ

ความสันโคษนี้เป็นค่านิยมอีกประการหนึ่งที่ปรากฏในจันทกนิรคำฉันท์ และมโนทัศน์ของผู้แต่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็ตรงกับในมงคลทีปนี

ในจันทกนิรคำฉันท์ท้าวพรหมทัตเป็นผู้ไม่มีความสันโคษในกาม มีความปรารถนาในนางจันทกนิรซึ่งเป็นภรรยาของผู้อื่น ทั้ง ๆ ที่ตนเองมีสนมกำนัลมากมาย ตามฐานราชาธิบดี เรื่องนางสนมกำนัลนี้ท้าวพรหมทัตได้กล่าวถึงเองว่า

"พระสนมกรมนางแน่นใน เอี่ยมมองค้อไพ ประมาณไค้หมื่นอัษร"⁹⁷

ซึ่งทำให้นางกนิรกล่าวย้อนว่า

"เมียมึงถึงพันกัลยา ไยไม่เส่นหา มาหลงจักล่วงกามา"⁹⁸

และในคำสอนของพระอินทร์ก็กล่าวถึงความไม่สันโคษในกามนี้ว่า

"ใครโลกแลหลงกาม คุงโทษจถึงมอร"⁹⁹

ความสันโคษเป็นมงคลข้อที่ 24 ในมงคล 38 ประการ ได้แก่ความมกน้อยไม่โลภ ผู้ที่มีความสันโคษจะทำให้ได้รับความยอมรับนับถือ เลื่อมใสศรัทธา¹⁰⁰

⁹⁵ พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 323.

⁹⁶ พระครูศิริปัญญาณี (อ่อน) (ผู้แปล), คัมภีร์มงคลทีปนีแปล, หน้า 396.

⁹⁷ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 221.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 222.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 227.

¹⁰⁰ พระครูศิริปัญญาณี (อ่อน) (ผู้แปล), คัมภีร์มงคลทีปนีแปล, หน้า 396 และ 398.

ผู้แต่งจินตนิพนธ์คำฉันท์มีมโนทัศน์เกี่ยวกับค่านิยมเรื่องนี้ตรงตามที่ในมงคลทีปนี้ได้กล่าวไว้ จึงได้กำหนดให้นางกนิษฐีแสดงความเหยียดหยามกับท้าวพรหมทัตเป็นอย่างมาก

4.2.2.4 การสงเคราะห์แก่ผู้ควรสงเคราะห์ การสงเคราะห์ คือความช่วยเหลือ อุดหนุนกัน จัดเป็นสารณียธรรม คือ ธรรมอันเป็นหลักในการอยู่ร่วมกัน ทำให้เป็นที่ระลึกถึง ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความกลมกลืน ความไม่วิวาท ความสามัคคี และความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน¹⁰¹

ในจินตนิพนธ์คำฉันท์อาจแลเห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับค่านิยมในการยึดหลักธรรมข้อนี้ได้อย่างแจ่มชัด เช่น ในกรณีที่พระอินทร์ช่วยเหลือพระจันทกนิษฐีผู้ควรสงเคราะห์ เนื่องจากเป็นพระโภชิสต์ผู้จะไค้มาเพ็ญเพียรสืบสร้างบารมีต่อไป พระอินทร์ได้ให้ความช่วยเหลือทั้งค้ำยเมตตากายกรรม ไค้แก่ การช่วยให้พ้นค้ำยน้ำอมฤต ทางเมตทาวจิกกรรม ไค้แก่ การกล่าวสั่งสอนค้ำยกถาธรรมอันเป็นประโยชน์ในชาตินี้และชาติหน้า และทางเมตตามโนกรรม ไค้แก่ ความมีจิตปรารณาคือทอพระกนิษฐีและนางจันทกนิษฐี

¹⁰¹ สารณียธรรม มี 6 ประการ ไค้แก่

1. เมตตากายกรรม ไค้แก่ การช่วยเหลือกิจธุระค้ำยความเค็มใจ มีความสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งค้อหน้าและลับหลัง
2. เมตทาวจิกกรรม ไค้แก่ การช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนแนะนำ สักเตือนค้ำยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกันทั้งค้อหน้าและลับหลัง
3. เมตตามโนกรรม ไค้แก่ การตั้งจิตปรารณาคือ คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสค้อกัน
4. สาธารณโภคี ไค้แก่ เมื่อไค้สิ่งของไค้มาโดยชอบธรรมก็แบ่งปันเฉลี่ยเจือจานให้ไค้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคค้อกัน
5. สีสสามัญญตา ไค้แก่การมีความประพฤติสุจริตค้ำงาม ถูกค้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำคนให้เป็นที่รังเกียจของหมู่คณะ
6. ทิฏฐิสามัญญตา ไค้แก่ การมีความเห็นชอบค้อกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ล้นทุกข์ หรือขจัดปัญหา

กู พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 234-235.

อาจกล่าวได้ว่าผู้แต่งมีเจตนาแสดงค่านิยมด้านความประพฤติในข้อนี้ จึงได้กำหนดให้พระอินทร์มีบทบาทมากกว่าในจันทกนิรชาคก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสังเคราะห์คฤวถาธรรม ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระอินทร์ได้กล่าวเป็นข้อธรรมอย่างชัดเจนและปีคยาว

นอกจากนี้แล้วอาจพิจารณาได้จากกรณีของพระจันทกนิรและนางกนิรี ในบทคร่ำครวญรำพันของนางจันทกนิรี (ซึ่งมีเนื้อหาต่างจากในจันทกนิรชาคกในแง่ที่ว่าในจันทกนิรคำฉันท์ นางจันทกนิรีกล่าวถึงจริยาวัตรของพระจันทกนิรที่ได้ประพฤติปฏิบัติต่อนางผู้เป็นภรรยา) จะเห็นได้ว่า พระจันทกนิรได้สังเคราะห์นางจันทกนิรีด้วยการกระทำที่เป็นเครื่องแสดงออกถึงความรัก และความปรารถนาดี ดังที่ว่า

ถนอมน่องบมิให้เคืองใจ	พูนเพิ่มพิศไสม	เสมอพระเนตรชคิยา
ยามรอนเคยรวมนิทร่า	ร่ำเพยวายุพา	พระพายให้ชื่นชูเชย
ยามน้าอมฤกษ์โปรยเปรย	พระกรเกี่ยวเกย	ประทัมไฉนแนนาพี
ยามผูนสวคทองอินทรีย์	กวางปูกปกสี	สนองบุโพนาวผน
ยามนองทองแสงสุริยน	ทาวอมองคถกถล	ลงเลนชโลโครนิน ¹⁰²

ในมงคลที่ป็นกล่าวว่ ภรรยาก็เป็นผู้หนึ่งที่ควรแก่การสังเคราะห์ การสังเคราะห์ภรรยาด้วยการกล่าววาจาอ่อนหวานก็ดี การกล่าวอบรมสั่งสอนก็ดี การมอบความเป็นใหญ่ในเรือนให้ก็ดี การให้เครื่องประดับตกแต่งก็ดี และการมีสทวารสันโคษ (การมีเมียเดียว) ก็ดี นับเป็นมงคลข้อที่ 24 ในมงคล 38 ประการ¹⁰³

อาจกล่าวได้ว่า การสังเคราะห์แก่ผู้ควรสังเคราะห์เป็นค่านิยมอีกประการหนึ่งที่ผู้แต่งต้องการเสนอ พฤติกรรมของพระอินทร์และพระจันทกนิร เป็นสิ่งที่ผู้แต่งใช้เป็นสื่อในการเสนอค่านิยมนี้ และทำให้มองเห็นมโนทัศน์ของผู้แต่งได้ว่ามีความสอดคล้องตรงกับในมงคลที่ป็นนี้ แบบอย่างความประพฤติของบุคคลตามมโนทัศน์ของผู้แต่งจึงเป็นไปเพื่อความเจริญ สุขของบุคคลที่ได้อยู่ร่วมกันในสังคม

ในเรื่องมโนทัศน์ของผู้แต่งเกี่ยวกับค่านิยมเรื่องแบบอย่างความประพฤติของสัตว์มนุษย์ อาจกล่าวได้ว่าผู้แต่งเน้นคุณธรรมตามหลักมงคล 38 ประการ โดยเฉพาะ

¹⁰² จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 220.

¹⁰³ พระครูศิริบุญามณี (อ่อน) (ผู้แปล), คัมภีร์มงคลที่ป็นแปล, หน้า 220.

ในส่วนที่ใช้เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีและถูกต้องเหมาะสมกับบุคคลที่เกี่ยวข้อง มงคล 38 ประการ เป็นหนทางแห่งความเจริญที่วิญญูชนสรร เสริญ นำมาซึ่งความรักใคร่ สามัคคี และประโยชน์สุขต่อบุคคลทั้งหลาย ผู้แต่งให้คุณค่าแก่ความยึดมั่นในธรรมเป็นสิ่งสำคัญสูงสุด บุคคลไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใด ๆ ก็ตามย่อมต้องประกอบด้วยธรรม จึงจะได้รับความยกย่องสรร เสริญ และในทางตรงข้ามบุคคลใดถ้าปราศจากธรรม แม้จะอยู่ในฐานะสูงส่ง เช่นพระราชา ก็ย่อมได้รับความติเตียนดูแคลน

ในสังคมที่บุรุษเป็นผู้นำ ความประพฤติของบุรุษย่อมเป็นที่เพ่งเล็งให้ตั้งมั่นอยู่ในหนทางแห่งความเจริญ เพื่อสังคมจะได้มีความอยู่รอดและประสบแต่ความสุขความเจริญ นับว่าผู้แต่งได้พิจารณาปัญหาอย่างกว้างขวางกว่าในจันทกนิรชาดกซึ่งเพ่งเล็งเฉพาะความประพฤติของสตรีเท่านั้น และได้นำพฤติกรรมของตัวละคร ส่วนที่เหลือซึ่งจันทกนิรชาดกมิได้ให้ความสำคัญมาใช้เป็นประโยชน์ในการสั่งสอนที่เนะแบบอย่างความประพฤติของสัตว์บุรุษได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

4.3 มโนทัศน์ด้านความเชื่อ

การศึกษาเรื่องมโนทัศน์ด้านความเชื่อต่าง ๆ นี้ จะเป็นการศึกษาเพื่อให้ทราบว่าผู้แต่งมีความเชื่อเรื่องใดบ้าง มโนทัศน์ของผู้แต่งเกี่ยวกับความเชื่อนั้น ๆ มีลักษณะเป็นอย่างไร และการกล่าวถึงความเชื่อดังกล่าวได้เสริมคุณค่าให้แก่วรรณคดีเรื่องนี้อย่างไรหรือไม่

จากการศึกษาจันทกนิร คำฉันท์ก็พบว่าผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อสำคัญ ๆ 4 ประการ ดังนี้

- 4.3.1 ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์
- 4.3.2 ความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ อมรินทร์และสัตว์ในนิยาย
- 4.3.3 ความเชื่อเรื่องเทวดา
- 4.3.4 ความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ

4.3.1 ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ คำว่า โพธิสัตว์ นี้ ในพระสูตรที่หมินกายและมัชฌิมนิกาย ถือเอาความได้ว่าเป็นบุคคลที่กำลังบรรลุปโพธิเท่านั้น ไม่มีความหมายลึกซึ้งไปกว่านั้น ส่วนในชาดก หมายถึง

สัตว์หรือบุคคลที่ฉลาด มีคุณธรรม มีสติปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่น¹⁰⁴ อย่างไรก็ตามก็ตี
 คำว่าพระโพธิสัตว์นี้เท่าที่รู้และเข้าใจกันทั่วไป หมายถึงผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมา
 สัมพุทธะอย่างเกี่ยว โดยมิได้หมายรวมไปถึงผู้ที่จะได้เป็นพระปัจเจกพุทธะหรือพระ
 อนุพุทธะด้วย¹⁰⁵ ซึ่งความหมายของคำนี้ตรงกับที่พจนานุกรมพุทธศาสตร์กล่าวไว้ว่า
 หมายถึงผู้ที่กำลังตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า¹⁰⁶

ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญบารมีเป็นระยะเวลายาวนานกว่าจะได้
 ตรัสรู้พระโพธิญาณ เช่น พระสมณโคตมพุทธเจ้าต้องบำเพ็ญบารมีไว้เป็นเวลาโดย
 ประมาณถึง 4 อสงไขยแสนกัปป์ บารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญมี 10 ประการ คือ
 ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ซันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา¹⁰⁷
 บารมี 10 นั้น กำหนดหลักและวิธีบำเพ็ญเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นต้นเรียกว่า บารมี
 ชั้นสองเรียก อุปบารมี และชั้นสูงสุดเรียก ปรมัตถบารมี ถ้ากำหนดเอาทาน ก็เป็น
 ทานบารมี ทานอุปบารมี และ ทานปรมัตถบารมี ส่วนบารมีธรรมอื่น ๆ ก็เป็นทำนอง
 เกี่ยวกัน¹⁰⁸

มโนทัศน์ทั่วไปเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ คือผู้ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในภายหน้า
 และเป็นผู้นำกำลังบำเพ็ญบารมีสร้างสมเพื่อที่จะได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่ง
 มโนทัศน์ของผู้แต่งจินตนิพนธ์คำฉันท์ก็เป็นไปในลักษณะนี้ จะเห็นได้จากที่ผู้แต่งกล่าวถึง
 ไว้ในที่ต่าง ๆ เช่น

¹⁰⁴ ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์
 ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก
 บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 71.

¹⁰⁵ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า 320-321.

¹⁰⁶ พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ 2.
 (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2527), หน้า 197.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹⁰⁸ เกษม บุญศรี, "ชาตก," หน้า 6184.

"ปางพระพิชิตมารา ทรงสร้างแสงบา ร เมศมิ่งโมลี
 กำเหนิกในชาคิสกุนี กิรราชิปที สติดยังห้องหิมวรรค"¹⁰⁹
 "พระไทไปมีฉันทา ทรงทศธรรมมา บำเพญพระโพธิบารมี
 .....
 มาดลาญราญชีพระภู อังกูร สัพพัญญู ประโยชนจะโปรคเวไนย"¹¹⁰
 "เชิญช่วยพิศคา แห่งข้าบริจา ผู้ทรงบารมี
 จักนำสัตว์โลกย์ เมื่อโมกขวิถี พันโศขวาริ ทุกขวิฏสมุทไท"¹¹¹
 "พ่อผู้บำเพญโพธิ ชิญาณอย่าประมาทใจ"¹¹²

จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นได้ว่าคามความคิดของผู้แต่ง พระโพธิสัตว์หมายถึง
 ผู้ที่บำเพญบารมีเพื่อที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นผู้ทรงคุณธรรมประเสริฐ และเป็น
 ที่เคารพของทวยเทพ ดังที่พระอินทร์เรียกว่า

"ฮา ๆ พระมิ่งมง ฤทธิเทพพรหมมาน"¹¹³

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ในข้อที่เกี่ยวกับการบำเพญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น
 ดูเหมือนว่าผู้แต่งจะมีไค้เน้นการบำเพญบารมีอย่างไค้คเี่ยวล่ำฟังคนเท่านั้น แต่ยังไค้
 ให้ความสำคัญแก่คุณครองค้ำยในฐานะที่เป็นผู้สนับสนุนการบำเพญบารมีของพระโพธิสัตว์
 โดยเรียกว่าเป็นเพื่อนบ้าง เป็นคูบ้าง เช่น

"จักมีคุณล่ำสหัสชา หนึ่งพระบุพา ผู้เพื่อนบำเพญโพธิญาณ"¹¹⁴

¹⁰⁹ จันทกนิรคำฉันท, ภาคผนวก, หน้า 214.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 220.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 223.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 226.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 225.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 223.

"สองเศวตสูราร่างประมา พิเศกโพชา ประโยชนจะโปรกเวไนย"¹¹⁵

ฮา ๆ พระมิ่งมง	คลราชกนิรี
จงมีมโนปรี	ประคิพคพนิคา
นางนี่เป็นคู่สร้าง	สมคิงขปรมา
ไปในอนาคตา	จะละขรรรมพิคไสม" ¹¹⁶

จะเห็นได้ว่าความคิดของผู้แต่งเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น ต้องอาศัยคูครองช่วยเหลือด้วย และเป็นคูครองที่มีคุณธรรมเสมอกัน เข้าใจจุดมุ่งหมาย และแนวทางการประพฤติปฏิบัติตนของสามี พยายามช่วยเหลือสนับสนุนทุกประการ ในเรื่องนี้นางจันทกนิรีก็มีส่วนอย่างยิ่งในการให้ความช่วยเหลือ ทำให้พระจันทกนิรีฟื้นขึ้น เพื่อจะได้มีโอกาสบำเพ็ญเพียรและสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามต่อไป

นอกจากนี้แล้วก็ยังสังเกตเห็นความคิดของผู้แต่งเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในแง่ อื่นอีกว่า พระโพธิสัตว์ก็เหมือนกับบุพคุณธรรมคาที่อาจกระทำผิดพลาดได้ ดังที่กำหนดค ให้พระอินทร์ซึ่งชอบภพครองผิดพลาดของพระจันทกนิรีว่ามี ความประมาทจึงทำให้ได้รับ ภัย และตำมองในแง่ที่ว่ากรรมนั้นเป็นเรื่องของวิบากกรรม ก็ยังเป็นข้อสนับสนุนความคิดนี้ เพราะวิบากนั้นเป็นวิบากของอกุศลกรรม ซึ่งย่อมเป็นเครื่องแสดงว่าพระโพธิสัตว์ได้เคย ประกอบอกุศลกรรมไว้ จึงได้รับวิบากที่เป็นอกุศลกรรมในชาติที่เป็นพระจันทกนิรีนี้

เกี่ยวกับเรื่องพระโพธิสัตว์ตามความคิดของผู้แต่ง อาจกล่าวได้ว่า พระโพธิสัตว์คือผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะได้ตรัสรู้ และในการบำเพ็ญบารมีนั้นอาจต้องการ ความสนับสนุนจากคูครองด้วย พระโพธิสัตว์นั้นเป็นผู้ที่ทรงคุณธรรมประเสริฐกว่าผู้อื่น ก็จริง แต่โดยเหตุที่ว่ายังมีได้เป็นผู้ละกิเลสได้ ฉะนั้นบางครั้งจึงยังอาจกระทำผิดพลาด ได้เพียงบุพคุณ

4.3.2 ความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ อมนุษย์ และสัตว์ในนิยาย

เรื่องราวเกี่ยวกับป่าหิมพานต์มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีมาดีเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

¹¹⁵จันทกนิรี คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 224.

¹¹⁶เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 227.

มักพบในซากกและอรรถกถาซากก นอกจากนั้นแล้วยังอาจพบในอรรถกถาอื่น ๆ เช่น อรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาอัฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย¹¹⁷ เป็นต้น ในวรรณคดีไทยมีปรากฏเป็นหลักฐานในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งได้มีการกล่าวถึงไว้โดยละเอียด ความรู้เหล่านี้ฝังใจคนโบราณต่อมาและเป็นปัจจัยให้กวียุคหลังอ้างอิง¹¹⁸

ไตรภูมิพระร่วงได้พรรณนาเกี่ยวกับป่าหิมพานต์ไว้ทั้งในแง่ภูมิประเทศ พันธุ์ไม้ และพันธุ์สัตว์ต่าง ๆ (ซึ่งส่วนใหญ่ไม่พบได้ตามความเป็นจริง จึงเรียกว่าเป็น สัตว์ในนิยาย) ป่าหิมพานต์เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารนานา มีความกว้างได้ 3,000 โยชน์ และมีเขาหิมพานต์สูง 50 โยชน์ มียอดถึง 84,000 ยอด ที่เชิงเขานั้นมีไม้ท้าวใหญ่ ลูกท้าวหอมหวานเป็นอาหารแก่ฝูงนก น้ำลูกท้าวที่เขาดิน ทำให้ดินกลายเป็นทองสุกชื่อชมพูท นอกจากนี้ก็มีป่าไม้อื่น ๆ อีกมาก รวมทั้งป่าไม้นารีผล ซึ่งมีลูกเป็นรูปหญิงสาว ในป่าหิมพานต์มีสระใหญ่ 7 สระ มีชื่อ อัมพคาส (อโนคาส) เป็นต้น สระนี้เป็นต้นกำเนิดของบึงจุมพทานที่อันได้แก่ คงคา ยมุนา อจิรวดี มหิ และสรภู โขจรอบสระอัมพคาสมีภูเขาสอง 5 ลูกได้แก่ สุทิสสนกฏ จิตรกฏ กาทกฏ คันธมาทกฏ และไกรลาส ซึ่งเขาไกรลาสนี้ เป็นที่อยู่แห่งพระอิศวร และมีเมืองของเหล่ากนิกรอยู่ ณ ที่นั้น ในป่าหิมพานต์นอกจากจะมีสระใหญ่ 7 สระดังกล่าวแล้ว ยังมีฉัททันต์สระอันเป็นที่อยู่ของช่างฉัททันต์ซึ่งเป็นช่างแก้วตระกูลหนึ่งในจำนวน 10 ตระกูล สัตว์อื่น ๆ ที่ไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่ามีอยู่ในป่าหิมพานต์ได้แก่ ราชสีห์ 4 ตระกูล ครุฑ และนาค เป็นต้น¹¹⁹

ในจันทกนิรคาคันธี ผู้แต่งมิได้พรรณนาลักษณะของป่าหิมพานต์โดยละเอียด ดังที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง คงใช้เฉพาะภาพรวมคร่าว ๆ เกี่ยวกับป่าหิมพานต์ว่า

¹¹⁷ สุกุม จังกาจิตต์, "จักกวาทีปปี กัณฑ์ที่ 1, 2, 3" (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2530), หน้า 174.

¹¹⁸ พระวรเวทย์พิศิฐ, วรรณคดีไทย, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2496), หน้า 34.

¹¹⁹ ญาณสิท, ไตรภูมิพระร่วง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปา บรรณาการ, 2504), หน้า 36-46 และหน้า 278-289.

เป็นที่ที่น้ำร้อนรมย์ อุดมด้วยสิ่งสาราสัตว์และพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ อันน่าค้นหาชมเท่านั้น เช่น

ซึ่งขุนพระนุชชม	พนเวศวังวง
เขียวพุ่มช่อมพงษ	รุกขชาติสอาษงาม
เพลิงแผลมรแยมควง	กุสุเมศวิเศศทราม
ชมชื่นรรินตาม	ทิวรัฐยาคลา
ฉ่ำเนื้อยรเรือยรศ	สาวคนขสูลา
ลมทวนรำจวนภา	ล่องอบทระหลบเลวง
นา ๆ ชีซาขรง	สุรสัททบันเลง
ไพรเราะะเสนาะเพลง	ศุริยางคนางสวรรค ¹²⁰
สองชมมฤคิ	มฤคคาในอารัญ
แผนโณนลำพองทน	กักริกกระคิกเพรา
รอกคูนุกระต่ายแตก	กะเตนเตนอยตามเขา
เมนมมีลมึงเทา	จรเที่ยวในเดือนทาง
ไกรสีแลไกรษร	อัครลมาศกวาง
พาหมุคนนาง	มฤคินลงกินชล
ชมุคชสุริน	มทิมาวราสกุล
สิบหมวิมลยล	ยศยิงคเชนทร ¹²¹

ในเรื่องเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ในป่าหิมพานต์ จันทกีนรคำฉันท์มิได้เน้นหรือพรรณนาถึงอย่างชัดเจนนัก นอกจาก "ตาคคแต้วมคคุมตาล มม่วงพลับทับทิมทอง"¹²² แล้วก็มิได้ระบุชื่อไม้ดอกหรือไม้ผลชนิดใด

ส่วนที่เกี่ยวกับสัตว์นั้นกล่าวถึงไว้หลายชนิด ทั้งสัตว์ที่อาจพบได้โดยทั่วไป และสัตว์ในนิยาย ในเรื่องของสัตว์ในนิยาย มีกล่าวถึงที่สำคัญได้แก่ ราชสีห์ และช้างลิบตระกุล เป็นต้น ส่วนอมนุษย์ที่กล่าวถึงในเรื่องนี้คือ กีนร ซึ่งเป็นตัวละครเอก

กีนร

กีนร เป็นอมนุษย์ชนิดหนึ่งที่มีชื่อปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วง ในลักษณะที่มิได้ให้รายละเอียด แต่เรื่องของกีนรที่ปรากฏพบทั่วไปในชาดกต่าง ๆ ทั้งในนิบาต

¹²⁰ จันทกีนรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 215.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 217.

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ชาคก เช่น จันทกนิรชาคก ภัลลาทียชาคก อัญฐสัททชาคก และในปัญญาสชาคก เช่นเรื่องสุชนชาคก อันเป็นเรื่องที่เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายนั้นทำให้เราทราบเรื่องราวเกี่ยวกับกนิรไค้ม่าง ในแง่ของลักษณะ ความเป็นมา ชีวิตความเป็นอยู่ เป็นต้น ในวรรณคดีไทย กนิรมี 2 ชนิด คือ ชนิดที่มีลักษณะครึ่งคนครึ่งนก (คือ ท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นนก) อย่างหนึ่ง และชนิดที่มีลักษณะเป็นคนธรรมดา แต่ใส่ปีกใส่หางบินไค้อย่างหนึ่ง¹²³ ที่อยู่ของกนิรในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่า เมืองกนิรอยู่ที่เขาไกรลาส แต่ที่ปรากฏในชาคกต่าง ๆ กนิรมีไค้อยู่เป็นเมือง แต่อาศัยอยู่ตามป่าเขาในเขตอบ่าหิมพานต์ ค้วยเหตุนี้มโนทัศน์ของคนทั่วไปเกี่ยวกับกนิรจึงอาจแตกเป็นสองอย่าง คือ มโนทัศน์เกี่ยวกับกนิรในฐานะที่เป็นมนุษย์และมีลักษณะพิเศษ คือ เมื่อใส่ปีกใส่หางแล้วบินไค้กับมโนทัศน์เกี่ยวกับกนิรในฐานะที่เป็นสัตว์ คือ นก แต่มีลักษณะพิเศษคือ รูปร่างท่อนบนเป็นมนุษย์ จึงรู้จักรู้เจรจาเช่นมนุษย์ ฉะนั้นลักษณะดินที่อยู่และสภาพสังคมของกนิรในฐานะทั้งสองจึงต่างกัน โดยที่ฐานะแรกเป็นพวกที่อยู่กันเป็นบ้านเป็นเมือง แต่ฐานะที่สองยังคงอยู่กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด ซึ่งในแง่ระบบสังคมอาจอยู่รวมกันเป็นฝูง และมีผู้นำเป็นจำฝูง เช่นเดียวกับสัตว์ชนิดอื่น ๆ

มโนทัศน์เกี่ยวกับกนิรในจันทกนิรชาคกเป็นประเภทหลัง แง่รูปลักษณะในจันทกนิรคำฉันท์ไค้กล่าวถึงว่าพระโพธิสัตว์ไค้เสวยพระชาติเป็นกนิรนั้น คือ เป็นนก ดังที่ว่า

"กำเหนิดในชาติสกุลนี้ กนิราชิบตี สติคยยังห้องหิมวรรค"¹²⁴

และในแง่ความเป็นอยู่ ก็กล่าวว่า

"สติคยห้องหิมเวศวนา เรื่องรักนคฺหา ยอดเหมหิรญคีรี"¹²⁵

¹²³ เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), "กนิร," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน 3 (2515-2516) : 1352.

¹²⁴ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 214.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระจันทกนิทรอาศัยอยู่ในถ้ำบนยอดเขาทอง (คำว่า เหม ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานแปลว่า ทอง ส่วนคำว่า ทิรัญ กล่าวหาหมายถึง เงิน และบางแห่งว่า ทอง¹²⁶ ในที่นี้อาจแปลเป็นคำซ้อนความหมายว่า ทอง เพราะในตอนท้ายเรื่องกล่าวว่า

"ครั้นถึงเขาทอง สององค์ลอยลง ลงพื้นภูมสถาน"¹²⁷

ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่าเขาทองเป็นเขาหนึ่งในเจ็ดที่รายล้อมสระฉัททันต์¹²⁸ แต่ในจันทกนิทรชาคกว่า จันทกนิทรอาศัยอยู่บนเขาเงินชื่อ จันทบรรพต)

อาจกล่าวได้ว่าในจันทกนิทรคำฉันท์ ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์เกี่ยวกับกนิทรในแง่รูปลักษณะและความเป็นอยู่ตรงกับในจันทกนิทรชาคก กล่าวคือมีลักษณะเป็นครึ่งคนครึ่งนกและอาศัยอยู่ในถ้ำ

แต่ในแง่สภาวะอาจสังเกตได้ว่า ผู้แต่งแบ่งกนิทรออกเป็น 2 พวก คือ กนิทรธรรมดา และกนิทรที่เป็นเทพหรือเทพกนิทร พระจันทกนิทรเป็นกนิทรธรรมดา เพราะในเรื่องทั้งเรื่องไม่เคยเรียกว่าเป็นเทพกนิทรเลย ในขณะที่มักเรียกนางจันทกนิทรว่าเป็นเทพกนิทรเสมอ เช่น

"นางเทพกนิทร บินเวียนเหียนหัน"¹²⁹

"นางเทพกนิรี มอมเมียงเคียงองค์"¹³⁰

เทพกนิทร เช่นนางจันทกนิทรนี้มีกำเนิดจากพวกกนิทรที่อยู่บริเวณเขาไกรลาส ดังที่นางกล่าวว่า

¹²⁶ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 856.

¹²⁷ จันทกนิทรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 228.

¹²⁸ พญาสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 288.

¹²⁹ จันทกนิทรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 227.

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 228.

"เราเป็นกนิรวิมูญ กำนึกในกระกูล ไกรลาสสร้างนางสวรรค" ¹³¹

ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่าที่เชิงเขาไกรลาสนั้นมีเมืองกนิรอยู่ นางจันทกนิรก็อาจจะมาจากที่นั่น จะเห็นได้ว่าประสบการณ์ชีวิตความเป็นอยู่แบบบ้านเมืองทำให้นางกล่าวถึงพิธีพระศพตามแบบราชาของมนุษย์ ซึ่งนางจะกระทำให้แก่พระจันทกนิรสามี ถ้าแม่โคลินชีวิตในถ้ำทองและแควล่อมค้วยเหล่าบริวาร คั้งที่ว่า

แม่เนาแทนทิพนังจง	ถึงลวงชีวง	จักโคกระทำสพสะการ
เป่าพวกกนิเรศบริวาร	แถมบุษพิมาน	พระเมธุมมาศมณเฑียร
คัมแคนสูวสุรางคคาชเคียร	นังแนนนอมเคียร	กันแสงสะอันอาโล
ประคัมค้วยเนาวิรทณัทรไชย	แทนทิพยอำไพ	พระโกฐวิเชียรเจกณาย ¹³²

าลา

ซึ่งกนิรที่อยู่เป็นบ้านเมืองจะเป็นกนิรประเภทที่สามารถดอปปีกดอตกหางได้ และมีรูปร่างอย่างมนุษย์ ¹³³ สอดคล้องกับรูปลักษณะที่ผู้แต่งเรียกว่า นางสวรรค ทว่ารูปลักษณะของนางจันทกนิรจากการพรรณนาของผู้แต่งก็ไม่สามารถทำให้ทัศนชัดเจนลงไปได้ในทันทีว่า เป็นมนุษย์ทั้งร่าง หรือเพียงครึ่งเดียว เช่นเมื่อกล่าวถึงร่างกายท่อนล่าง คือ ขา แข้ง และเท้า คั้งที่ว่า

"ซังคาเทียมชงมฤคิ อรุภทสิ สุวรรณมาศเมืองสวรรค
งามบาทลิลาศเลอจรัญ เทียมเทพสุพรรณ ทาเทียวพนมชมนสวน" ¹³⁴

ซึ่งก็มีใครมีอะไรที่ผิดแปลกไปกว่าที่กล่าวถึงนางธรรมดาทั่วไปนัก นอกจากในข้อที่ว่า หังขาและเท้าใค้เน้นย้ำว่ามีสี่คู่ของ สิ่งนี้อาจเชื่อมโยงความคิดของผู้อ่านไปถึงขาของสัตว์จำพวกนกที่มักเป็นสี่เหลี่ยม และถ้าเป็นเช่นนั้น นางจันทกนิรก็ย่อมมีร่างกายท่อนล่างเป็นนก อันเป็นกนิรประเภทดอปปีกดอตกหางไม่ได้นั่นเอง

¹³¹ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 222.

¹³² เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 220.

¹³³ เสรีบุรโกเศศ (นามแฝง), "กนิร," หน้า 1352.

¹³⁴ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 215.

จะเห็นได้ว่าแม้จะมีการแบ่งสภาวะของกัณนร เป็นกัณนรธรรมคาและเทพกัณนร ผู้แต่งก็ยังคงมโนทัศน์ค่านิยมรูปลักษณะของกัณนรไว้ตามเดิม เทพกัณนรและกัณนรธรรมคา ยังคงมีรูปร่างลักษณะคล้ายกันคือท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นนก ในกรณีนี้อาจเห็นได้ว่าผู้แต่งมีใค้ศึคใจที่จะ เน้นการ แบ่งแยกกัณนรอย่างชัดเจนทุกแง่ทุกมุม ทว่า คอ้งการแบ่งแยกเฉพาะค่านิสภาวะเท่านั้น ผู้แต่งใค้ให้กัณนรพวกหนึ่งมีสภาวะสูงขึ้น โดยอาศัยการ เชื่อมโยงความรู้ความคิดจากไตรภูมิพระร่วงว่าเมืองกัณนรอยู่ที่เชิงเขา ไกรลาส และเขาไกรลาสนี้เป็นที่อยู่ของเทพ คือพระอิศวร เพราะฉะนั้นผู้อยู่บริเวณ เขาไกรลาสก็น่าจะเป็นพวกที่มีโชนมนุษย์หรือสัตว์ธรรมคา แต่เป็นเทพหรือกึ่งเทพ ค้วยเหตุนี้ผู้แต่งจึงคิดว่กัณนรในเมืองกัณนรคังกล่าวน่าจะมีสภาวะสูงกว่ากัณนรทั่วไป ในป่าหิมพานต์ คือเป็นเทพกัณนร ผู้แต่งจึงแบ่งกัณนรเป็น 2 ประเภทคังกล่าว แต่การ ที่ผู้แต่งกำหนดใค้ให้พระจันตกัณนรมีสภาวะเป็นเพียงกัณนรธรรมคา ในขณะที่บริวารถึง หนึ่งหมื่นมีสภาวะเป็นเทพ คังที่ว่า

"มีหมื่นบริวารยักยวรี หนึ่งหมื่นเทพกัณรี เปนยศเบื้องบริพาน"¹³⁵

จุดนี้ทำใค้หน้าพิจารณาว่า การที่ผู้แต่งใค้แบ่งแยกกัณนร เฉพาะค่านิสภาวะ เป็นการกระทำที่มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญยิ่งไปกว่าการ แสดงความรู้ความคิดธรรมคา เพราะเป็นจุดที่แสดงใค้เห็นถึงมโนทัศน์ของผู้แต่งเกี่ยวกับบารมีอันประเสริฐของ พระโพธิสัตว์ใค้เป็นอย่งคังว่า แม้พระจันตกัณนรจะมีสภาวะเป็นเพียงกัณนรธรรมคา ก็ตาม ความเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ยิ่งค้วยบารมีก็ยอมทำใค้สามารถเป็นใหญ่เหนือเทพกัณนร ซึ่งมีสภาวะสูงกว่าใค้ เช่นเดียวกับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงมีสภาวะเป็นมนุษย์ แต่ทรงความประเสริฐล้ำเลิศยิ่งนัก จึงทรงเป็นใหญ่เหนือเทพทั้งปวงซึ่งปกคิมีสภาวะ สูงกว่ามนุษย์ใค้

ฉะนั้นการแบ่งสภาวะและการกำหนดใค้ให้พระจันตกัณนรมีสภาวะเป็นเพียง กัณนรธรรมคาจึงนับว่ามีความสำคัญมากในแง่ของการ เสริมบารมีของพระโพธิสัตว์ ใค้เด่นชัดยิ่งขึ้น และสิ่งนี้บ่งว่าเป็นเจตนารมณ์ประการหนึ่งของผู้แต่ง จะเห็นใค้ว่า ในจันตกัณนรค่านันท์ผู้แต่งใค้เสริมความเป็นพิเศษค่าง ๆ ใค้แก่พระจันตกัณนร เช่น

¹³⁵ จันตกัณนรค่านันท์, ภาคผนวก, หน้า 214.

ฐานภาพแห่งพระราชา ชายาผู้มีศักดิ์ตระกูล บริวารจำนวนมากซึ่งมีสภาวะที่สูงกว่า
 ถ้าที่อยู่อันบรรเจิดบรรจงด้วยบุษยฤทธิ และแท่นแก้วอันเกิดแต่บารมี เป็นต้น (ใน
 ขณะที่จันทกนิทรในจันทกนิทร ซากกเป็นแต่เพียงกนิทรธรรมดาเท่านั้น มิได้มีความพิเศษ
 ในแง่ต่าง ๆ แต่ประการใด) สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องเสริมเกียรติยศ
 และบารมีสูงส่งแห่งพระโพธิสัตว์ให้มีความเด่นความเป็นพิเศษ นำเลื่อมใสศรัทธา
 มากยิ่งขึ้นกว่าที่ปรากฏในจันทกนิทร ซากกเป็นอันมาก และเป็นเครื่องแสดงให้เห็น
 มโนทัศน์ของผู้แต่งเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในแง่ของความประเสริฐเลิศล้ำเหนือกว่า
 ผู้อื่นทั้งปวงซึ่งเป็นผลอันเนื่องมาจากบารมีนั่นเอง

ส่วนคุณสมบัติและอุปนิสัยอื่น ๆ ของกนิทร เช่น มีเสียงไพเราะ ชอบการ
 ขับร้องพ้อนรำ ในจันทกนิทร คำฉันท์ก็ยังคงไว้แจ่มชัด เช่น ในบทที่กล่าววว่า

"แจ่มแจ้วจับภรณ์ ไพร เราะาะ เพราะ กระศัลย สุกแสนอวอร
 คุจดังสำเนียง นางเทพอัษร ท้าวมีอาชอร ประคิพพิททินรี"¹³⁶

"เหนนางกรายกร ทรงลัทธสุนทร วิเวทวันไหว"¹³⁷

การที่ผู้แต่งแสดงคุณสมบัติและอุปนิสัยนี้อย่างเด่นชัด เป็นการอธิบาย
 เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่องได้อย่างสมเหตุสมผลยิ่งขึ้น

อาจกล่าวได้ว่ามโนทัศน์เกี่ยวกับกนิทร ของผู้แต่งทั้งในแง่รูปลักษณ์ ชีวิต
 ความเป็นอยู่ คุณสมบัติ และอุปนิสัยมีความสอดคล้องกับที่ปรากฏในนิบาตซากกเรื่องอื่น
 และตรงกับมโนทัศน์ของคนทั่วไป ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้ในภาพจิตรกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้
 นี้แล้วผู้แต่งยังได้นำความรู้ ความคิดเกี่ยวกับเรื่องของกนิทรจากแหล่งต่าง ๆ มาผสาน
 กันได้อย่างเหมาะสมในการ เสริมสร้างความสมบูรณ์ทั้งในแง่ลักษณะทางกายภาพ
 สถานภาพและนิสัยใจคอให้แก่กนิทร ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในเรื่องให้มีความเด่นและ
 ความสำคัญมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

¹³⁶ จันทกนิทร คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 219.

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ราชสีห์

ราชสีห์นี้ตามไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่ามี 4 ชนิด ได้แก่ "ทิมะสิงหะ กาละสิงหะ บัณฑะสิงหะ และไกรสรสิงหะ"¹³⁸ ในบทนมสัตร์ของจันทกนิรคำฉันท์ได้กล่าวถึงเฉพาะไกรสรสิงหะไว้ว่า

สองขมพญาไกร	มรรราชดำพองพาด
ใหญ่กวาคณาสาร	สรุศักดิ์เจษฎา
เป็นจอมมกุฎคง	อิศรหงษมทิมา
ทรงโฉมประไพอา	ภรณ์พรายรบายชน
ครันสุริโยเอยน	รยออย่าที่ฆ่าพล
อัยคียีนเฉยอกตน	ผลึกแทนคุหาทอง
แผศลัทธสำเนียง	คัจเสียงสุนีคนอง
แผนโผนลำพองผยอง	จรจับมฤคิน
ชบคาบขยับพิศ	ก็สบักแล้วกักกิน
สัศวาคอิทิจิตรหมิน	บมิแมนตั้งไกรสร ¹³⁹

ผู้แต่งกล่าวถึงไกรสรสิงหะในแง่รูปลักษณ์และนิสัย เช่นเดียวกับที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งได้พรรณนาไว้อย่างละเอียดดังนี้

ไกรสรสิงหะนั้นมีฝีปากและปลายตีนทั้ง 4 นั้นแกงตั้งท่านเอาน้ำครั้งละลายด้วยน้ำชาคหฺร คุหาทั้งปากทั้งทองแกงตั้งนั้นใสศ เป็นแนวแกงแกงหัวตุลครอบบนหลังออมลงในแกงขาบ สอดหลังแกงตั้งรสูเองนั้นงามตั้งท่านแสร้งแต่ง ตนราชสีห์นั้นมีสรอยอันออนตั้งนั้น งามตั้งท่านเอาผาแกงอันมีคาโคแสนค่าสิ่งทองแลเอามาพาดเหนือคนไกรสรสิงหะนั้น ในตัวไกรสรสิงหะนั้นที่ขาวก็ขาวนักห้อยสังข์อันงามทานฉินใหม่ ฉิเมื่อไกรสรสิงหะนั้นออกจากคุหาทองก็ตี คุหาแก้วก็ตี อันเป็นที่อยู่แห่งไกรสรสิงหะนั้น คนจึงไปยื่นอยู่เหนือแผ่นคินคิลาเหลือองอัน เรืองงามตั้งทองสีตีนหลังเหยียบเพียงกัน และเหยียบสองตีนหน้าจึงชัคชนหลังนั้นและเหยียบตีนเบื้องหน้าจึงฟุบสองตีนหลังลงและยื่นตัวขึ้นแล้วจึงกระทำเสียงออกตั้งเสียงฟ้าลั่น¹⁴⁰

¹³⁸ ญาณสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 37.

¹³⁹ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 217.

¹⁴⁰ ญาณสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 37-38.

จะเห็นได้ว่าจันทกนรค่านันท์ได้กล่าวถึงไกรสรสีหะไว้ตรงตามที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง เช่นรูปร่าง สีสัน (แม้จะไม่ละเอียดนัก) และท่วงทีที่รักษาอาการขณะเมื่อออกจากที่อยู่ ไค้ไปยืนอยู่เหนือแผ่นศิลาเหยียดคหะคร่างแล้วคำรณรงค์ก็ก้องราวกับเสียงฟ้า ไกรสรสีหะเป็นสัตว์ที่มีความยิ่งใหญ่ เสียงบันลือของมันเป็นที่เกรงกลัวของสัตว์ทุกชนิด แม้แต่ช่างสารก็ตาม ผู้ที่สามารถฟังเสียงไกรสรสีหะได้นั้นมีเพียงมาพลาหก พระโพธิสัตว์ และพระชีนาสพเท่านั้น¹⁴¹ ค้วยเหตุนี้ผู้แต่งจันทกนรค่านันท์จึงกล่าวว่าไกรสรสีหะนั้น

"ใหญ่กว่าคณาสาร สุรคักคิเจมฐา"¹⁴²

สาเหตุแห่งการออกจากถ้ำซึ่งผู้แต่งกล่าวว่าเพื่อหาอาหารนั้น ตรงกับที่ในจกกวาทที่ปิอ้างถึงในอรรถกถาชั้นขวรรคและอรรถกถาทุกกนิบาตว่าค้วยเหตุที่ราชสีห์นี้ออกจากที่อยู่¹⁴³ และในหนังสือดังกล่าวก็ยังได้กล่าวว่ราชสีห์ชนิดนี้มีความเอื้อเพื่อไม่จับสัตว์เล็กกินเป็นอาหาร เพราะจะทำให้ท้องฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมาก ในจันทกนรค่านันท์ปรากฏว่าไกรสรสีหะไค้จับเนื้อซึ่งเป็นสัตว์ที่มีขนาดใหญ่พอสมควร นับว่าเป็นความคิดที่ตรงกัน มีข้อแตกต่างเล็กน้อยที่ว่าโดยแท้แล้วไกรสรสีหะมิไค้มี "จิตรหมิน" ดังที่ผู้แต่งกล่าว

เป็นที่น่าสังเกตที่ว่าเรื่องเกี่ยวกับไกรสรสีหะในไตรภูมิพระร่วงไค้ให้ ความสำคัญโดยกล่าวพรรณนาไว้อย่างละเอียดเป็นความยาวถึง 1 ใน 4 ของคิรจฉานกถา จันทกนรค่านันท์ก็เช่นกันไค้กล่าวถึงไกรสรสีหะนี้เป็นความยาวถึง 1 ใน 4 ของบทชมสัตว์ เป็นการเน้นความสำคัญของสัตว์ชนิดนี้ ซึ่งอาจแสดงให้เห็นถึงเจตนาของผู้แต่งที่จะถ่ายทอดความรู้โดยตรงจากไตรภูมิพระร่วง ทั้งนี้อาจเห็นไค้จาก

¹⁴¹ พญาสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 37-38.

¹⁴² จันทกนรค่านันท์, ภาคผนวก, หน้า 217.

¹⁴³ บาลี พุทธรักษา, "จกกวาทที่ปิอ้างถึง กัณฑ์ที่ 5," (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 303.

การที่ผู้แต่งมิได้กล่าวถึงความรู้เกี่ยวกับไกรสรสี่หะจากแหล่งอื่นเลย*

ข้างสิบตระกูล

ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่าข้างสิบตระกูลนี้เป็นข้างแก้วอาศัยในป่าหิมพานต์
จันทกนิรค่านันท์กล่าวถึงไว้ในบทชมสัจว่า

ชมพูชสุริน	มหินุวาราสกุล
สิบหมูวิมลยล	ยศยงค์เชนทร
ขจรศรีเสวทรสวัสดิ์	แกงจรัศประภัสร์
เหลือองเลื่อมอสังกร	วิมลม่วงแลโมรา
ขาวขามประसारเขียว	รจิเรขรจนา
พวงพิลาพองงา	กักระเกรียวกระเกริกไพโร
พาคชกนิริน	จรลงชลาไหล
สระสรงสำอางไพ	บูรณแวในหิมพาน ¹⁴⁴

ข้างสิบหมูหรือสิบตระกูลนี้ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่า ได้แก่ "เทกาลาทกหัตถ์ดีกุล
กัชเชยกหัตถ์ดีกุล จันทรหัตถ์ดีกุล ตามพหัตถ์ดีกุล มังคลหัตถ์ดีกุล คันชหัตถ์ดีกุล มังคลหัตถ์ดีกุล โปจหัตถ์ดีกุล
อุโบสถหัตถ์ดีกุล และ ฉัททันตกุล"¹⁴⁵ ส่วนในจกกวาฬที่ปนีที่อ้างถึงอรรถกถาทศพลสูตร
นิทานวรรคกล่าวว่า ข้างสิบตระกูลมีชื่อดังนี้คือ กาทวกะ กังเคยยะ ภัษพระ คัมพะ
ปิงคละ คันชะ มงคละ เหมวัต อุโบสถ และฉัททันต¹⁴⁶

ส่วนข้างที่มีรังสิ่งกงามจากลำตัวตามผู้แต่งกล่าวถึงนั้นคือ ข้างฉัททันต ซึ่ง
ไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่า

* เรื่องไกรสรสี่หะ มีรายละเอียดปรากฏในจกกวาฬที่ปนี กัณฑ์ที่ 5 ได้กล่าวถึง
อุปนิสัยของสัตว์ชนิดนี้แตกต่างไปจากในจันทกนิรค่านันท์ ทำให้เข้าใจว่าผู้แต่งยึด
ไตรภูมิพระร่วงเป็นหลักและตีความลักษณะนิสัยของไกรสรสี่หะจากพฤติกรรมที่ปรากฏใน
วรรณคดีเรื่องดังกล่าว.

¹⁴⁴ จันทกนิรค่านันท์, ภาคผนวก, หน้า 217.

¹⁴⁵ พญาสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 39-40.

¹⁴⁶ บาลี พุทธรักษา, "จกกวาฬที่ปนี กัณฑ์ที่ 5," หน้า 305.

มีพรรณออก 6 สิ่ง มีสีเหลืองทั้งทองคำ และมีที่ดำ คำคั่งมีกมลงทับ มีที่แดง แดงทั้งชาติหิงคุแลนน้ำครั่ง มีที่ขาว ขาวคั่งเงิน มีที่หม่น หม่นคั่งเงิน แลคอกอินทิลแลแสง 6 สิ่งนี้เพียรยอมพรายฉายฉวิคเฉวียนรอบตัว พระญาซาง¹⁴⁷

รังสีทั้ง 6 นั้น ไตรภูมิพระร่วงกล่าวไว้เพียง 5 ได้แก่ เหลือง เขียว แดง ขาว และม่วงน้ำเงิน ในจันทกนิรคำฉันท์ก็กล่าวไว้ตรงกัน แต่มีเพิ่มมาอีกหนึ่ง คือ สีเลื่อมประภัสสร

ช่างฉันทันต์อาศัยอยู่ในถ้ำทอง ใกล้กับสระฉันทันต์บริ เวณเชิงเขาหิมพานต์ และสระนี้ไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่า "เป็นที่อาบน้ำเป็นที่เล่นแก่พระญาซางนั้นแล"¹⁴⁸ ซึ่งสระที่จันทกนิรคำฉันท์กล่าวถึงอาจจะเป็นสระฉันทันต์นี้เอง

เรื่องของช่างสิบตระกูล โดยเฉพาะช่างฉันทันต์นี้ก็เป็นเรื่องที่ไตรภูมิพระร่วงให้รายละเอียดไว้เป็นพิเศษ และผู้แต่งจันทกนิรคำฉันท์ก็นำมากล่าวถึงไว้ในลักษณะเดียวกันนี้ ซึ่งทำให้เห็นว่าผู้แต่งอ้างความรู้จากไตรภูมิพระร่วง

นอกจากนี้แล้วสัตว์ในนิยายชนิดอื่น ๆ ที่กล่าวถึงเฉพาะชื่อก็มี นาค และ มังกร มังกรนั้นเป็นสัตว์ในนิยายจีน รูปร่างคล้ายงู แต่มีตีนมีเขา¹⁴⁹ ส่วนนาคนั้นก็ เป็นสัตว์ในนิยายเช่นกัน เป็นงูใหญ่มีหงอน¹⁵⁰ ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่านาค เป็นบริวารของท้าววิรุฬหก¹⁵¹ อาศัยอยู่ที่เขาหิมพานต์ นาคเป็นสัตว์มีฤทธิ์สามารถเนรมิตคนได้ พวกที่เนรมิตคนได้เฉพาะบนบกเรียก ถลชะ ส่วนพวกที่

¹⁴⁷ ญาณิโธ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 285.

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 286.

¹⁴⁹ พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 626.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 429.

¹⁵¹ ญาณิโธ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 212.

เนรมิตคนได้เฉพาะในน้ำเรียก ชลชะ¹⁵² นอกจากนี้แล้วนาคยังแบ่งเป็นหลายชนิดตามความหายาและประณีตของพื้นภูมิกำเนิด เพราะนาคถือกำเนิดได้ในโยนั้ง 4 เช่นเดียวกันกับครุฑ¹⁵³ นาคมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับมนุษย์เสมอ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา เรื่องที่เป็นที่รู้จักกันดีแก่นั้นไทยนั้นนาคราช ในชาตกก็มีเช่นกักรุชชาก และกักรุชชาก เป็นคน เรื่องนาคนี้อยู่ในความคิดความเชื่อของคนไทยทั่วไปว่าเป็นสัตว์มีฤทธิ์ชนิดหนึ่ง ในจินตนิมิตคำฉันท์คอนท้าวพรหมพัตราพิงจึงว่า

"แม่เปนภุคชง จักรวรคองค้ แทรกพื้นดินไป
พิรมย์ชมนาง ให้สว่างหญไทย ไปมีฤทธิไกร ชักสนจนจริง"¹⁵⁴

ในแง่ความคิดความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ อมนุษย์และสัตว์ในนิยายเหล่านี้ของผู้แต่งเท่าที่ปรากฏในเรื่อง จะเห็นได้ว่ามีลักษณะที่ตรงกับความคิดความเชื่อของคนทั่วไป ซึ่งส่วนใหญ่แสดงให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีศาสนา ทั้งจากชาตกและไตรภูมิพระร่วง โดยเฉพาะไตรภูมิพระร่วงนี้เป็นหนังสือที่ผู้แต่งใช้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการเขียนพรรณนาถึงป่าหิมพานต์และสัตว์ในนิยาย ทำให้ผู้อ่านที่มีใค้เคยอ่านไตรภูมิพระร่วงมาก่อนไค้มีความรู้ในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ตามไตรภูมิพระร่วงอนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าการพรรณนาเกี่ยวกับป่าหิมพานต์นี้ ผู้แต่งไค้เน้นการให้ความรู้เกี่ยวกับอมนุษย์และสัตว์มากกว่าเรื่องอื่น เช่น ลักษณะภูมิประเทศ และพืชพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งเรื่องดังกล่าวผู้แต่งมิไค้ให้รายละเอียดไว้เลย นอกจากจะเสนอภาพรวม ๆ กว้าง ๆ ว่าเป็นป่าที่น่ารื่นรมย์เท่านั้น จึงดูเหมือนว่าผู้แต่งไค้ใช้อมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ เหล่านั้นเองเป็นเครื่องหมายของป่าหิมพานต์

¹⁵² พญาสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 22-44.

¹⁵³ บาลี พุทธวิทยา, "จักกวาพิทีปนี กัณฑ์ที่ 5", หน้า 294.

¹⁵⁴ จินตนิมิตคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 219.

4.3.3 ความเชื่อเรื่องเทวดา ในจันทกนิรคาคันต์ปรากฏความเชื่อเรื่องเทวดาอย่างเห็นได้ชัด เทวดาในเรื่องมีทั้งที่ปรากฏบทบาทเช่น พระอินทร์ และที่ปรากฏเพียงการกล่าวอ้างก็มีอยู่หลายองค์ ซึ่งในจำนวนนี้บางองค์เป็นการอ้างชื่อลอย ๆ เช่น พระนารายณ์ พระอิศวร แคบางองค์ก็เป็นการอ้างถึงในฐานะผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง เช่น ท้าวโลกบาล เป็นต้น มโนทัศน์ของผู้แต่งก็เป็นแบบคนไทยทั่วไปที่ว่า เทวดานั้นมีอยู่ เป็นผู้มีฤทธิ์และทรงคุณธรรม มักช่วยเหลือผู้กระทำความดีที่กำลังประสบความทุกข์ยากเดือดร้อน โดยเฉพาะเทพบางองค์เป็นที่รู้จักกันว่าเป็นผู้ให้ความช่วยเหลืออย่างแทบจะเรียกว่าเป็นหน้าที่ เพราะเมื่อมีเหตุการณ์ผิดปกติเกิดขึ้นก็จะมีสิ่งเป็นสัญญาณเตือนให้ทราบ เทพดังกล่าวคือ พระอินทร์ หรือท้าวสักกะ

พระอินทร์นี้เป็นจอมเทพแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์¹⁵⁵ ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่ 2 ในจำนวน 6 ชั้น ที่เรียกว่า ฉกามาพจร ในทางพุทธศาสนา พระอินทร์ได้ชื่อว่าเป็นมิตรแท้และมิตรที่หวังดีต่อผู้ประพฤติธรรม โดยการให้การสนับสนุน ปกป้อง และแนะนำ¹⁵⁶ ในชาดกต่าง ๆ มีปรากฏเรื่องของพระอินทร์ที่เข้ามามีบทบาทในการให้ความช่วยเหลืออยู่เป็นอันมาก เช่น กุสชาดก กัณหชาดก อภิตติชาดก สุรจิชาดก สัมพลาชาดก และเวสสันดรชาดก เป็นต้น¹⁵⁷

ในจันทกนิรชาดกก็เช่นกัน พระอินทร์ได้มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ให้รอดพ้นภัย เมื่อนางกนิรริกล่าวร้องทุกข์แก่เทพเจ้าแล้ว ปรากฏว่า "ด้วยกำลังความเศร้าโศกของนาง ภพแห่งท้าวสักกเทวราชได้บังเกิดความเร่าร้อนแล้ว เมื่อท้าวสักกะทรงรำพึงถึงทราบบุพพะนั้น"¹⁵⁸ แล้วพระอินทร์ก็เสด็จมาโดยพลัน ซึ่งใน

¹⁵⁵ ญาณิโธ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 207.

¹⁵⁶ อุกม รุ่งเรืองศรี, "เทวดาพุทธ" (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523), หน้า 77. (เอกสารอักษรสำนวน).

¹⁵⁷ พระราชมุนี, พุทธธรรม, หน้า 481.

¹⁵⁸ พระธรรมสิริชัย (ผู้แปลและเรียบเรียง), นิบาตชาดก, 15 : 160.

จันทกินนร คำฉันท์ก็กระทำคู่เดียวกัน ข้อควรสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับสัญญา
เตือนเหตุ ในจันทกินนร ชาคกกล่าวถึงความเร่าร้อนแห่งภพ คล้ายกับผลที่เกิดจาก
การบำเพ็ญตบะตามคติฮินดู ในจันทกินนร คำฉันท์นอกจากจะกล่าวถึงความร้อนแล้ว
ยังกล่าวถึงความกระต้างแห่งทิพยอาสน์ด้วย ดังที่ว่า

"วรกฤษฏาเกษ แห่งองค์อมเรศ อาเภศภไพโร
อาศน์องค์อำมอร รุ่มร้อนคฺจุไฟ ไปอ่อนอำไพ คฺจุเบื้องโบราณ"¹⁵⁹

ที่ว่าไตรภพเกิดอาเพศนั้น ผู้แต่งมิได้กล่าวว่อย่างไร แต่ความเร่าร้อน
นั้นเกิดขึ้นเฉพาะที่อาสน์ของพระอินทร์ และนอกจากความรุ่มร้อนแล้วยังมีความแข็ง
กระต้างอีกด้วย ซึ่งปรากฏการณ์ทั้งสองที่ผู้แต่งกล่าวนี้แสดงถึงความผสานกันของ
ความคิด 2 กระแส เมื่อเกิดความเคียดร้อนขึ้น บ้างก็ว่าจะ เป็นผลให้อาสน์ของ
พระอินทร์ร้อน ดังที่มีสำนวนไทยว่า "ร้อนอาสน์"¹⁶⁰ บ้างก็ว่าจะ เป็นผลให้อาสน์
ของพระอินทร์แข็งกระต้าง ดังที่ว่า

"ทิพอาสน์เคยอ่อนแต่ก่อนมา กระต้างคังศิลาประหลาดใจ"¹⁶¹

ทิพยอาสน์ของพระอินทร์นั้น ไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่าชื่อบัณฑิตกัมพล เป็น
แท่งศิลาแก้ว สีแดงเข้มคังคอกสะเอ็ง มีความอ่อนคังฟูกงาและหงอนของราชหงส์ทอง
เมื่อพระอินทร์นั่งลงก็ยุบลงเพียงสะเอ็ง¹⁶²

ส่วนเรื่องความรุ่มร้อนของอาสน์พบปรากฏในชาคกต่าง ๆ เช่น อภิตติชาคก
เป็นต้น ซึ่งน่าจะเป็นที่มาของสำนวนว่า "ร้อนอาสน์" ดังกล่าว นอกจากนี้ในชาคก
ยังกล่าวถึงสัญญาเตือนแบบที่ปรากฏว่าภพของพระอินทร์บังเกิดความร้อน ซึ่ง

¹⁵⁹จันทกินนร คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 223.

¹⁶⁰พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 671.

¹⁶¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์
รัชกาลที่ 2, หน้า 173.

¹⁶²พญาสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 223.

ลักษณะนี้ก็มีพบในชาคกหลายเรื่อง เช่น มหาปทุมชาคก สุรจุชาคก เป็นต้น

สัญญาเหล่านี้ทำให้พระอินทร์ไต่ทราบถึงเหตุผิดปกติหรือเหตุเคืองรอนที่เกิดขึ้นก็จะลงมาช่วยทันที ค่ายเป็นผู้พร้อมเสมอที่จะช่วยเหลือ สนับสนุน และแนะนำสั่งสอนบุคคลผู้ประพฤติธรรม สัญญาเตือนเหตุอาจเป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงความมีหน้าที่ แต่ก็มักปรากฏในชาคกว่าพระอินทร์เต็มใจที่จะกระทำหน้าที่นั้นเสมอ ซึ่งลักษณะนี้ผู้แต่งจินตนิพนธ์คำฉันท์ได้แสดงไว้อย่างชัดเจน

เทวดาที่มีหน้าที่ดูแลความเป็นไปของมนุษย์นอกจากพระอินทร์แล้ว ยังได้แก่ท้าวโลกบาลซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่โดยตรง ท้าวโลกบาลหรือที่นางจันทกินนรีเรียก ท้าวโลกบาลเสศ¹⁶³ (โลกบาลเสศ) นั่นคือเทวดาที่ประจำรักษาโลกตามทิศทั้ง 4 ได้แก่ท้าวชครฐ (รักษาทางทิศตะวันออก) ท้าววิรุฬหก (รักษาทางทิศใต้) ท้าววิรูปักษ์ (รักษาทางทิศตะวันตก) และท้าวไพศพ (รักษาทางทิศเหนือ) เทวดาเหล่านี้เรียกว่า จตุโลกบาล เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก มีพระอินทร์เป็นหัวหน้า (ในวันอุโบสถย่อมมาเฝ้าพระอินทร์)¹⁶⁴

หน้าที่ของท้าวโลกบาล คือ คุดูแลมนุษย์และคอยบันทึกเรื่องการกระทำ ความดีของมนุษย์ลงในแผ่นทองให้พระมาตลีหลดวายแก่พระอินทร์ ซึ่งพระอินทร์ก็จะอ่านประกาศให้แก่ทวยเทพฟัง ถ้ามีบุญขึ้นนั้นมีมากทวยเทพก็จะพากันยินดี แต่ถ้ามีน้อยก็จะพากันเศร้าใจ¹⁶⁵ ไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่าท้าวจตุโลกบาลจะมาดูโลกทุกวัน วันธรรมดาใช้เทวดาต่างตนมา วันแปดค่ำใช้ลูกลงมา ส่วนวันสิบห้าค่ำท้าวจตุโลกบาลก็จะมาเอง ดังที่ว่า

¹⁶³ จันทกินนรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 223.

¹⁶⁴ พญาสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 204-205.

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 226-228.

อันว่าพระจุลโลกบาลเดินคูศิคร้ายแห่งโลกทั้งหลายนี้ทุกวัน ย่อมใช้ให้
เทพคาองค์อื่นมาทางตัว ในวันศีลนอยคือวันอุฎฐมีนั้น ไสยยอมไขลุมมาทางตน
ฉิแลวันศีลใหญ่คือวันบรมมีแลอมมาพิสนันไส ทาวจุลโลกบาลทั้ง 4 ยอมมา
เองเกินมากเอง¹⁶⁶

อาศัยความเชื่อเรื่องท้าวโลกบาลและหน้าที่กรณียกิจของเทพนี้ ผู้แต่ง
จันทกนิรคำฉันท์จึงได้กล่าวอ้างถึง แต่ขณะเดียวกันก็กล่าวถึงเทพอื่น ๆ ด้วย
มิได้เฉพาะเจาะจงแต่ท้าวโลกบาลดังที่ปรากฏในจันทกนิรชาดก ซึ่งแสดงความ
เชื่อมั่นแน่วแน่นว่าเรื่องร้ายที่เกิดขึ้นแก่จันทกนิรนั้นอยู่ในความรับผิดชอบของท้าว
โลกบาลที่จะดูแลแก้ไข (ซึ่งในที่สุดพระอินทร์ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะเทพก็เสด็จลงมา)

ในจันทกนิรคำฉันท์นอกจากจะกล่าวถึงท้าวโลกบาลแล้วยังกล่าวถึง
พระอินทร์ พระนารายณ์ พระอิศวร และทวยเทพทั่วไป ดังที่ว่า

"ท้าวโลกบาลเสศ อัมเรศเรืองไช จักกฤษฤทธิไกร อิศโรโมลี
.....
นางรำพจมาน เชิญเทพทุกสถาน หุบห้องเหวผา"¹⁶⁷

ในจันทกนิรคำฉันท์มิได้แสดงให้เห็นความเชื่อแน่วแน่นเกี่ยวกับเทพองค์ใด
โดยตรง เมื่อขอให้ช่วยก็มิได้เจาะจงขององค์ใดองค์หนึ่งเป็นพิเศษ แต่ขอรวม ๆ กันไป
ด้วยความเชื่อว่า เทพเหล่านั้นย่อมมีฤทธานุภาพ และยินดีที่จะช่วยเหลือผู้ประสพทุกข์
แม้จะมีใครมีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงก็ตาม และในบรรดาทวยเทพเหล่านี้ยังรวมไปถึง
เทพตามความเชื่อความคติอื่นด้วย เช่น พระนารายณ์ เป็นต้น

ความเชื่อเรื่องเหวผาเท่าที่ปรากฏในจันทกนิรคำฉันท์นี้ส่วนใหญ่เป็นเหวผา
ตามแบบพุทธศาสนา แม้จะกล่าวถึงเทพเจ้าข้างอื่นบ้างก็เป็นไปอย่างฉิวเฉิบ ในแง่
ความนับถือส่วนตัวแล้วมิได้เจาะจงเทพองค์ใดเป็นพิเศษ แม้ในบทไหว้ครูที่กล่าวถึง
เทพต่าง ๆ ก็มิได้ให้ความสำคัญแก่เทพใดอย่างเด่นชัด ดังที่ว่า

¹⁶⁶ ญาณสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 227.

¹⁶⁷ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 223.

"สรวมเทพนิกร อมรพรหม จตุโลกยปาลา
 รวงสนุทธิพระอิศวรา รุขไหวสิงขร"¹⁶⁸

จะเห็นว่าในคำประพันธ์เพียงบทเดียวผู้แต่งได้กล่าวถึงทวยเทพต่าง ๆ มากมาย มีพระพรหม จตุโลกบาล พระอิศวร รุกขเทวดา และเจ้าป่าเจ้าเขา ทั้งมวลด้วย อาจกล่าวได้ว่าความเชื่อเรื่องเทวดาของผู้แต่งมีลักษณะเป็นไปตามแบบชาวพุทธทั่วไป โดยที่ยังมีความเชื่อเรื่องเทวดายู่ ไม่อาจตัดความเชื่อเรื่องนี้ ออกจากความคิดได้ทั้งหมด แต่อาจจะปรากฏในลักษณะที่ไม่เข้มข้น เพราะตามหลักพุทธธรรมสิ่งที่สำคัญที่สุดคือการกระทำของตน

4.3.4 ความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ ในเรื่อง จันทกนิรคำฉันท์มีเรื่องเหนือธรรมชาติปรากฏอยู่อย่างเด่นชัด คือในตอนที่พระจันทกนิรซึ่งสิ้นชีวิตแล้วด้วยพิษศร กลับฟื้นขึ้นได้ด้วยน้ำอมฤต ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ตรงกับที่ปรากฏในจันทกนิรชาดกที่ว่า "(พระอินทร์) ทรงเอาน้ำรดพระมหาสัตว์พิษศรอันตรธานไปทันใดนั้นเอง เนื้อแห่งศรอกขึ้น ไม่ปรากฏแม้แต่เพียงว่าถูกยิงแล้ว ณ ที่นี้"¹⁶⁹

จันทกนิรคำฉันท์ก็กล่าวเช่นกันว่า

"ด้วยเดชอัมฤตยวารี	กับพิศมศร ศรี	ให้สิ้นให้สูญศกคา
พระจันทครันท์ทองขารา	อัมฤตยอินทตรา	ก็พิกลสกลพื้นกาย
เพียงนิทรหลับสืมสวาย	เลื่อมสิ้นสูญหาย	วันไฉโรแผลศร" ¹⁷⁰

จะเห็นได้ว่าผู้แต่งได้คงความไว้วางใจตามเดิมทุกประการ และมีการเพิ่มเติมรายละเอียดบางประการด้วย เช่น ในจันทกนิรชาดกกล่าวว่าพระอินทร์ได้ใช้น้ำรดจันทกนิร ไม่ไ้ระบุว่า เป็นน้ำอะไร และนำมาจากที่ใด แต่ในจันทกนิรคำฉันท์

¹⁶⁸ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 213.

¹⁶⁹ พระธรรมสิริชัย (ผู้แปลและเรียบเรียง), นิบาตชาดก, 15 : 160.

¹⁷⁰ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 224.

กล่าวว่าเป็นน้ำอมฤตที่พระอินทร์ทำขึ้นด้วยอำนาจเวทมนตร์ ดังที่ว่า

"ครัสแล้วจอมเทวเวไซ รังสิทธิชโล ก้วยเกษสมเคจ้วคชีริญ"¹⁷¹

การทำน้ำอมฤตด้วยเวทมนตร์ก็คืและอำนาจของน้ำอมฤตที่ทำให้พระ
จันทกินนรที่ขึ้นมาราวกับตื่นจากหลับก็คื ล้วนแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องอำนาจ
เหนือธรรมชาติ ซึ่งเรื่องนี้เป็นที่เชื่อว่าจะเกิดขึ้นแก่ผู้มีบุญบารมีสูงคัง เช่นพระโพธิสัตว์
ในเรื่องเป็นต้น

อย่างไรก็ตาม โภคแต่แล้วสาเหตุของการฟื้นขึ้นของพระจันทกินนร เป็น
เป็นเพราะอำนาจกุศลกรรมหรือบารมีของพระโพธิสัตว์ แต่การอธิบายตามหลักกรรม
คังกล่าวอาจทำให้ผู้อ่านไม่สามารถมองเห็นไค้ชัดเจน หรือไม่เกิดความรู้สึกตื่นต้น
ศรัทธาไค้เท่าที่ควร ผู้แต่งจึงไค้นำเรื่องเหนือธรรมชาติมาใช้ในการอธิบายเพื่อ
เสริมสร้างควาคัญของตัวละครที่เป็นพระโพธิสัตว์ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

จากการศึกษาโน้ตค้นของผู้แต่งในคานค่าง ๆ ล้วนแสดงให้ เห็นว่ามี
ควาคัญเกี่ยวข้องไค้โดยตรงกับพุทธศาสนา มโนทัศน์คานพุทธธรรมก็ถูกคองตรงตาม
หลักพุทธธรรม ในคานแบบอยางควาคัญของสตรีและสัตว์บุรุษก็อาศัยคุณธรรม
ตามแบบพุทธศาสนาเป็นแกนสำคัญ ในแง่ควาคือค่าง ๆ ก็นำมาจากทางพุทธศาสนา
โดยอาศัยแหล่งข้อมูลจากวรรณคดีศาสนา เช่น วรรณคดีชาคค และไตรภูมิพระร่วง
เป็นต้น โดยเฉพาะไตรภูมิพระร่วงนั้นผู้แต่งไค้นำควาคือหลายประการมาบรรจุไว้ใน
จันทกินนร คาคันคัเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่มีไค้อ่านหนังสือเรื่องนี้ไค้โดยตรง ส่วนในแง่
ควาคือเรื่องเทวคาคและเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติค่าง ๆ ผู้แต่งก็มีไค้แสดงว่า

¹⁷¹ จันทกินนร คาคันคั, ภาคผนวก, หน้า 224.

ลักษณะคังกลาวนับว่าเป็นประโยชน์ยิ่งในยุคที่การพิมพ์ยังไม่แพร่หลาย
หนังสือเรื่องไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีสำคัญที่มีเนื้อหาทรงคุณค่าน่าสนใจมาก
แต่ผู้ไค้อ่านคันควาคือศึกษาไค้โดยตรงคังมีไม่มากนักเพราะเป็นเรื่องอ่านยากไค้โดยลักษณะ
ตัวอักษร ซึ่งขณะนั้นอาจยังคังอยู่ในรูปของอักษรขอม (แม้ฉบับที่จารสมัยพระเจ้า
กรุงธนบุรีก็ยังมีอักษรขอม).

มีความเชื่อถือ ศรัทธาเป็นพิเศษ หากแต่เสนอในลักษณะที่จะเสริมบารมีของพระ
โพธิสัตว์ตามความเชื่อในทางพุทธศาสนา

มโนทัศน์ของผู้แต่งในแง่ต่าง ๆ มิใช่เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ แต่มีรากฐาน
ที่มา ซึ่งเมื่อศึกษาแล้วพบว่ามีความถูกต้องตรงตามหลักเกณฑ์ทางพุทธศาสนา และ
ถูกต้องตรงตามหลักฐานทางวรรณคดีศาสนาทุกประการ การศึกษากันมโนทัศน์นี้
นอกจากจะทำให้การศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้มีคุณสมบัติและช่วยให้สามารถเข้าใจ
วรรณคดีเรื่องนี้ได้ดียิ่งขึ้นแล้ว ยังพบว่ามโนทัศน์บางด้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้าน
พุทธธรรมและด้านการประพฤติกฎีปฏิบัติคนของบุคคลที่ปรากฏในเรื่องนี้เป็นสิ่งสำคัญ
ที่ช่วยเสริมคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้ในฐานะวรรณคดีคำสอนอีกด้วย